

1. EKONOMSKA MISAO ANTIČKE GRČKE I STAROG RIMA.

Prvi tragovi o začecima robne razmene u antičkoj Grčkoj mogu se naći u Homerovim Ilijadi i Odiseji (VIII-VI vek p.n.e.). Solomon, jedan od 7 grčkih mudraca, zalagao se za olakšanje robne razmene. Sitnim seljacima je ukinuo hipotekarne dugove na zemlju i ropstvo zbog duga, zaštitio je poljoprivredu, uveo maksimum za zemljišni posed i zabranio luksuz. Perikle se, pak, zalagao za brži razvoj zanatstva i trgovine. Dok je Ksenofon (*Ekonomikos*) bio za racionalniju eksploataciju robova, jačanje poljoprivrede, društvenu podelu rada i razvoj tržišta. Platon se u svom delu *Republika* zalagao za jaču ulogu države u regulisanju ekonomskih odnosa, podelu rada, takvu da se svako bavi samo jednom vrestom delatnosti. Osuđivao je bogatstvo, težio tzv. idealnoj državi i bio protiv trgovine. Najznačajniji za ovo doba bio je Aristotel (*Politika*) koji zastupa materijalističko gledište, zalaže se za zaštitu privatne svojine (ali bez preteranog bogaćenja) i prvi uviđa razliku između upotrebne i prometne vrednosti, ali ne upotrebljava te termine. Razlikuje ekonomiju (prirodna pojava koja ima za cilj sticanje različite upotrebne vrednosti R - N - R) od hermanistike (vrsta razmene sa ciljem ostvarivanja profita - veće vrednosti od uložene N - R - N1).

Agrarno pitanje je bilo najznačajnije za stari Rim. Katon Stariji (*O zemljoradnji*) se zalaže za naturalnu privredu na osnovu robovskog rada. Braća Tiberije i Gaj Grah zalagali su se za određivanje maksimuma zemljišnog poseda i za ravnomerniju raspodelu zemlje i sredstava za poljoprivrednu proizvodnju seljacima. Ciceron zastupa interese klase srupnih zemljovlasnika i vlasnika novca i zalaže se za krupnu trgovinu. Tit Lukrecije Kar, filozof materijalista se zalaže za razvoj oruđa za rad.

2. MERKANTILIZAM I FIZIOKRATIZAM.

Merkantilizam (XV-XVII veka) je za glavni predmet ekonomske analize uzeo robno-novčani promet. Osnovna ideja je bila da se bogatstvo jedne države ispolji u količini novca i da se kroz spoljnu trgovinu uvećava. Zato, treba da se forsira razvoj spoljne trgovine i industrije manufakture jednim složenim i veštačkim sistemom regulisanja (Antonio Sera, 1613. *Kratka rasprava o uzrocima koji mogu izazvati obilje zlata i srebra u kraljevinama u kojima nema rudnika, s primenom na kraljevinu Napulj*). Merkantilizam se deli na dve faze: **rani merkantilizam** (monetarni sistem ili bulionizam, XV i XVI vek), čija je suština da se ostvari suficit novčanog bilansa, zalažući se za izvoz, a smanjivajući uvoz roba (izvoz - priliv; uvoz - odliv bogatstva), i **razvijeni merkantilizam** (merkantilizam u užem smislu reči), koji se zalaže za pozitivan trgovinski bilans u spoljnotrgovinskoj razmeni jedne zemlje i nisu protiv uvoza. Predstavnici merkantilizma su: Kolber (*Pisma, instrukcije i memoari*), forsira izvoz robe i Antoan de Monkretjen (*Traktat političke ekonomije posvećen kralju i majci kraljici*) koji prvi upotrebljava naziv politička ekonomija, 1615. u Francuskoj; Antonio Sera u Italiji; Tomas Man (*Blago Engleske od spoljne trgovine ili bilans spoljne trgovine kao regulator našeg bogatstva*), koji se zalagao za razvoj spoljne trgovine - najbolji način za stvaranje bogate države i akumulaciju novca, Džon Lok i Džems Stjuart u Engleskoj.

Fiziokratizam (XVIII vek, Francuska) uvodi dve nove ekonomske ideje: veru u postojanje prirodnog reda i suštine ljudskog društva i ideju ekonomske slobode po kojoj privreda treba da bude prepuštena samoj sebi. Fiziokrati daju prednost poljoprivredi nad trgovinom i industrijom, jer samo zemlja daje čist proizvod. Poljoprivreda je jedina izvor ekonomskog bogatstva društva, a društveno bogatstvo je količina stvorenih poljoprivrednih proizvoda. Predstavnici su: Fransoa Kene (*Ekonomske tablice*, 1758.), prvi put je društvenu proizvodnju prikazao kao jedinstvenu ekonomsku celinu, objasnio je društvenu reprodukciju; An Rober Žak Tigro (*Razmatranja o postanku i raspodeli bogatstva*, 1776.); Mersije de la Rivijera (*Prirodni red i suština ljudskog društva*). Glavna zamerka im je što su ignorisali industriju, uočili njenog procvata, ali su ipak težište ekonomske analize stavili na sferu proizvodnje, a ne na sferu prometa, kao merkantilisti.

3. KLASIČNA EKONOMSKA ANALIZA. SOCIJALISTI. XX VEK.

Adama Smita (*Bogatstvo naroda = Istraživanja o prirodi i uzrocima bogatstva naroda*, 1776., "ekonomska biblija") mnogi smatraju osnivačem klasične ekonomske nauke i ocem političke ekonomije. Suština njegovog ekonomskog učenja je u uočavanju konačne potvrde kapitalističkog sistema proizvodnje i prihvatanje pune ekonomske slobode i lične inicijative pojedinaca u privrednoj aktivnosti; proklamovao je načelo ekonomskog liberalizma "**laissez faire, laissez passer**" (neka stvari idu slobodno svojim tokom); ispituje faktore koji doprinose i koče razvoj bogatstva naroda; ističe rad uopšte; prihvata ideje Vilijama Petija o novcu, najamnini, renti i Pjera Boagijbera o principu radne vrednosti; razvija teoriju troškova proizvodnje (cena svake robe se svodi na najamninu, profit i rentu, vrednost dovodi u zavisnost od dohodka, veličine koja se samostalno određuje); podelom rada se, po njemu, povećava spretnost radnika, proizvodnja, produktivnost rada, povezuju se proizvođači => porast društvenog bogatstva. David Rikardo (*Načela političke ekonomije i oporezivanja*, 1817. Engleska) se proslavio po teoriji i zakonu o zemljišnoj renti, 1817.; dokazao je da je renta rezultat delovanja zakona radne vrednosti (ne poznaje apsolutnu rentu, to je teorija diferencijalne rente); razrađivao je Smitovo učenje o robi, vrednosti, novcu, ceni, kapitalu, profitu, trgovini...; bavio se problemom podele rada sa međunarodnog aspekta; postavio je teoriju komparativnih troškova, koja je potvrdila princip slobodne trgovine i načelo ekonomskog liberalizma. Njega je nasledio Džon Stjuart Mil (*Principi političke ekonomije*, 1848., klasični udžbenik političke ekonomije do 1890.). Tomas Robert Maltus (*Esej o stanovništvu*) se suprotstavlja Rikardovom učenju; razvija teoriju stanovništva kojom želi da pokaže da beda i siromaštvo ne potiču od društvenog uređenja, već od razmnožavanja stanovništva; predlaže preventivne i represivne mere. Njegovi sledbenici su Simond de Sismondi i Žan Batist Sej.

Socijalisti su se svojim kritički orijentisanim učenjem suprotstavljali klasičnoj školi. Predstavnici: **rani socijalisti utopisti** u Engleskoj je to Tomas Mor (*Utopija*), kritikuje metode prvobitne akumulacije kapitala XV i XVI veka i daje utopističku viziju budućeg društva bez privatne svojine, trgovine i novca, u Italiji je to Toma Kampanela (*Grad sunca*, 1623.), u Nemačkoj Tomas Mincer; **kasniji socijalisti utopisti** su Sen Simon, Šarl Furije, Robert Oven. Karl Marks (*Najamni rad i kapital*, 1847. *Komunistički manifest*, 1848. *Kritiku političke ekonomije*, 1859. *Kapital I*, 1867. *II*, 1885. i *III*, 1894. objavio je Fridrih Engels, a *Teorije o višku vrednosti* tj. *četvrti tom Kapitala*, tek Karlo Kautski) se smatra osnivačem naučnog socijalizma. Njegovo ekonomsko učenje predstavlja zaokrugljeni i monolitan teorijski sistem, i njegova politička ekonomija je jedan od tri sastavna izvora marksizma. Fridrih Engels (*Nacrti kritike političke ekonomije*, njegova ekonomska teorija, *Položaj radničke klase u Engleskoj*, 1845., u kojoj se socijalizam iz utopije razvija u nauku, *Anti-Diring*, 1875. *Poreklo porodice, privatnog vlasništva i države*, u kom nastavlja Marksovo učenje). I Marks i Engels su pridavali veliki značaj naučnom metodu, koji su izgradili tj. dijalektičkom metodu, kao sastvanom delu pogleda na svet. Dijalektički materijalizam je davao ne samo nova rešenja filofsfskih problema, već novo viđenje problema. Zajedno sa istorijskim materijalizmom (teorija o razvitku ljudskih društava) čini naučni metod. Marks zamera klasičarima što su zanemarili istorijski faktor (=> neprekidno trajanje kapitalizma u vremenu) i ističe da se u društvenoj proizvodnji stalno menjaju društvene proizvodne snage koje predstavljaju proizvodnu moć izvesnog ljudskog društva. Predstavnici marksističke ekonomske misli su Karl Kautski, Rudolf Hilferding, Roza Luksemburg, Vladimir Ilič, Uljanov Lenjin, Moris Dol, Pol Svizi, Oskar Lange...

Džon Majnard Kejnz (*Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca*, 1936.) je jedan od vodećih ekonomista XX veka, jedan od glavnih osnivača novog međunarodnog monetarnog sistema. Njegova ekonomska misao je odraz nastalih promena kapitalizma posle I svetskog rata, koje su nastale kao posledica dubokih ekonomskih kriza hiperprodukcije. Njegova osnovna misao je da je prošlo vreme liberalizma i da se jedino državnom intervencijom može očuvati postojeći poredak. Država mora da putem monetarne i fiskalne politike i politike u oblasti javnih radova deluje na regulisanje investicija, kamatnih stopa, graničnu efikasnost kapitala... Pošto je jedan od glavnih problema kapitalizma nezaposlenost Kejnz je u centar svog istraživanja stavio zaposlenost raspoloživih faktora proizvodnje i naglašava opštu nezaposlenost. Međusobnim delovanjem štednje i investicija (imaju presudan značaj za proizvodnju i zaposlenost) objašnjava se nivo ukupnog nacionalnog dohotka i zaposlenosti. Glavni faktori od kojih zavisi investiciona delatnost su profitna i kamatna stopa. Od 1969. ustanovljena je Nobelova nagrada za ekonomiju.

4. DRUŠTVENI KARAKTER PROIZVODNJE I PROIZVODNE SNAGE DRUŠTVA

Proizvodnja je uvek društvena (posredno ili neposredno), zato što je i čovek društveno biće. Proizvodnja je neposredno društvena kada se udružuju radi zajedničkog obavljanja posla, za svoje potrebe, bez posredovanja razmene (neposredno društveni rad), a posredno društvena kada proizvođači proizvode materijalna dobra radi prodaje potrošačima (posredno društveni rad). Ako se proizvod ne može razmeniti onda rad koji je utrošen za njegovu proizvodnju nije društveni rad.

Proizvodni su oni odnosi u koje ljudi stupaju u proizvodnji, raspodeli razmeni i potrošnji materijalnih dobara i proizvodnih usluga, oni su najvažniji deo društvenih odnosa. Oni su istorijski promenljivi jer se menja osnova na kojoj se ovi odnosi obrazuju, tj. menja se proizvodna snaga (ukupnost materijalnih i ličnih činilaca proizvodnje koji doprinose ostvarenju proizvodnih rezultata. Proizvodne snage društva = proizvodna snaga rada, čine ih: ljudi, sredstva za rad i predmeti rada, razvoj nauke i korišćenje njenih rezultata u proizvodnji, organizacija rada i prirodni uslovi.

5. EKONOMIČNOST. NAČELO EKONOMIČNOSTI.

Načelo ekonomičnosti je opšte načelo proizvodnje koje se svodi na ostvarenje što većeg ekonomskog rezultata korišćenjem raspoloživih proizvodnih činilaca. Metode ostvarenja načela ekonomičnosti mogu biti vanekonomske (prinuda pretnjom, silom) i ekonomske prinude (bolja plata). Treba da postoje određene mere sa kojima se proizvođači upoređuju, neposrednih mera nema, jedna od posrednih je cena. Ekonomičnost pretpostavlja postojanje društvenih potreba za proizvodnjom. Da bi se što bolje uskladili obim proizvodnje i obim potreba treba da postoji koordinacija aktivnosti ekonomskih subjekata. Koordinacija je usklađivanje delatnosti ekonomskih subjekata u cilju rešavanja strukturnih problema proizvodnje materijalnih dobara prema društvanim potrebama za tim dobrima (svesno, organizovano ljudsko delovanje u pravcu stvaranja uslova za racionalnije odlučivanje ekonomskih subjekata.

6. OSNOVNA PITANJA SVAKE DRUŠTVENE PROIZVODNJE.

1. Šta proizvoditi? - izbor proizvoda po njihovoj nameni. Jedna vrsta proizvoda je namenjena ličnoj potrošnji, druga proizvodnoj (sredstva za rad i predmeti rada). U odgovoru su dve krajnosti između kojih postoji više modaliteta (slobodan izbor na koji državni privredni organi utiču interventnim merama planiranja i programiranja): čisto tržišni (treba proizvoditi proizvode za kojima postoji veća tražnja, bez mešanja državnih organa u oblasti privrede) i čisto planski sistem (društveni planski organi unapred izračunaju sve proporcije proizvodnje i potrošnje).
2. Koliko proizvoditi? - koliko društvenog rada potrošiti za proizvodnju u ličnoj, a koliko u proizvodnoj potrošnji? Ovaj količinski odnos obuhvata i proizvodnju materijalnih dobara i proizvodnih usluga. Kod proizvodnih usluga se ne stvaraju nova materijalna dobra nego se troši rad za održavanje postojećih, a neproizvodne su one usluge koje služe za zadovoljavanje potreba izvan sfere materijalne proizvodnje (tiču se ljudi), u njih spadaju i neprivredne (društvene) delatnosti.

3. Kako proizvoditi? - izbor načina (tehnoloških metoda i proizvodnih sredstava). Ovaj izbor je određen razvojem društvene proizvodnje u čijoj osnovi je razvoj proizvodnih snaga. On uvek iznova stavlja subjekte proizvodnje u prinudnu situaciju da se između više mogućnosti opredele za onu koja najviše poboljšava ekonomičnost proizvodnje. U osnovi ovog izbora su ekonomski interesi koje subjekti proizvodnje teže da ostvare (veća zarada, smanjivanje troškova proizvodnje, savršenija tehnologija)
4. Za koga proizvoditi? - izbor naturalnog ili robnog oblika privređivanja. Kod robne privrede proizvodne jedinice se proizvode za tržište, pa je "isplativija", naturalni oblik privređivanja su pokušali da koriste socijalisti, ali nisu uspeali.

7. POVEZANOST PROIZVODNJE I POTROŠNJE.

Potrošnja je upotreba dobara i usluga radi zadovoljavanja pojedinačnih, zajedničkih ili proizvodnih potreba. Kad je reč o pojedinačnoj i zajedničkoj potrošnji, onda se ona javlja kao krajnji cilj proizvodnje. Neposredna veza između proizvodnje i potrošnje postoji samo ako je proizvođač ujedno i potrošač materijalnih dobara. Opšta veza između proizvodnje i potrošnje sadrži se u definisanju proizvodnje kao pretpostavke potrošnje, mada se može reći i da je potrošnja pretpostavka proizvodnje (ne proizvodi se ukoliko se ne troši) => teorija o potrošačkom suverenitetu, prema kojoj potrošač odlučuje šta će se proizvoditi i koliko, zato što proizvođači mogu ostvariti maksimalnu zaradu prilagođavajući se potrošaču. Ova teorija negira opštu vezu između proizvodnje i potrošnje. Proizvodnja ima primat (ništa se ne može trošiti ukoliko nije proizvedeno; nema izbora na strani potrošnje ako ga proizvodnja nije dala), stvara potrošnju, predmet i način potrošnje. Pošto je ovo robna proizvodnja, potrošnja se ne javlja kao krajnji cilj, već samo kao pretpostavka za neprekidnu proizvodnju u kojoj proizvođači ostvaruju svoje ekonomske interese. Sa makroekonomskog nivoa potrošnja je krajnja svrha proizvodnje, a sa mikro- potrošnja je u tržišnoj privredi samo metoda ostvarivanja nekog posebnog ekonomskog interesa.

8. VRSTE POTROŠNJE.

Potrošnja, zbog svog odnosa sa proizvodnjom može biti subjektivna (javlja se - sa gledišta subjekta - kao trošenje u cilju zadovoljavanja potreba) i objektivna (sa gledišta objekta - u cilju njegove proizvodnje). Razlikujemo 2 vrste:

1. NEPROIZVODNA POTROŠNJA (krajnja svrha proizvodnje) - za rezultat ima samo trošenje:
  - a) **Lična** - potrošnja od strane učesnika u primarnoj raspodeli (radnika, vlasnika zemlje); uvek individualizovana
  - b) **Javna** - finansira se iz prikupljenih zajedničkih sredstava (porezi, doprinosi, carine, kazne...) i podrazumeva formiranje tih sredstava: 1. za plate radnika društvenih službi, može se individualizovati jer se troši pojedinačno i 2. za plaćanje materijalnih dobara i usluga u ustanovama društvenih službi (škole, bolnice...)
- **Opšta** potrošnja obuhvata deo javne pod 2.
2. PROIZVODNA POTROŠNJA (sa ciljem dalje proizvodnje) - korišćenjem jednih upotrebnih vrednosti proizvode se nove upotrebne vrednosti koje će dalje služiti za ili ličnu potrošnju ili dalju proizvodnju.

9. PROMENE U LIČNOJ POTROŠNJI.

Promene u ličnoj potrošnji zavise od:

1. EKONOMSKIH ODNOSA - Određene su odnosom subjekata proizvodnje prema sredstvima za proizvodnju. **Marksov opšti zakon kapitalističke akumulacije:** potrošnja proizvođača u klasnom društvu uvek je niža od mogućnosti koje pruža stepen privredne razvijenosti, nasuprot potrošnji vlasničke klase koja je iznad ovih mogućnosti. Jedni prisvajaju više na račun drugih.
2. REALNIH DOHODAKA STANOVNIŠTVA - Sa porastom realnih dohodaka stanovništvo procentualno smanjuje deo namenjen ishrani, izdaci namenjeni odeći su proporcionalni, a procentualno raste deo namenjen ostalim potrebama (kulturnim). **Engelov zakon** (*Razmere proizvodnje i potrošnje kraljevine Saske, 1857.*)
3. NIVOVA PRIVREDNE RAZVIJENOSTI - nivo lične potrošnje je viši ako je privreda razvijenija, ali se i povećava udeo javne u odnosu na ličnu potrošnju.

Klasni karakter potrošnje i promene u strukturi potrošnje dovode do formiranja tzv. potrošačkog društva. To je društvo koje vlasničku klasu i klase privilegovane u društvenoj podeli rada stimuliše na potrošnju radi potrošnje.

10. PROIZVODNJA I RASPODELA

Raspodela ne postoji ukoliko između proizvodnje i potrošnje postoji neposredna veza. Raspodela je podela rezultata proizvodnje, struktura raspodele je određena strukturom proizvodnje. Raspodela je rezultat proizvodnje, 1. tako što se samo rezultati proizvodnje mogu raspodeljivati i 2. tako što određeni društveni način proizvodnje određuje i oblik raspodele. Raspodela je pretpostavka proizvodnje, 1. raspodela sredstava između članova društva i 2. raspodela članova društva na različite vrste potrošnje. Svako raspodeli prethodi raspodela uslova proizvodnje.

Sa gledišta načina raspodele razlikuju se raspodele prema svojini - angažovanje kapitala; neradni dohodak (kada vlasnik materijalnog proizvodnog činioca učestvuje u podeli u proizvodnji stvorene vrednosti prema veličini vrednosti koju ulaže u proizvodnju ili promet) i raspodele prema radu - angažovanje radne snage; radni dohodak (kada vlasnik radne snage učestvuje u podeli u proizvodnji stvorene vrednosti prema stepenu svog angažovanja na poslovima proizvodnje, proizvodnih delatnosti ili prometa). Sa gledišta oblika raspodele razlikuje se neposredna (proizvodna dobra

se dodeljuju članovima društva; nema tržišta) od posredne raspodele (proizvodna dobra se kupuju; ima tržišta), a potom primarna (učesnici u proizvodnji učestvuju u raspodeli tako što se javljaju kao prvi prisvajajući vrednosti koja je stvorena u proizvodnji), sekundarna (izvedena raspodela iz primarne, tako što vlasnici činilaca proizvodnje iz primarne raspodele, deo svog dohotka ustupaju onim članovima društva koji nisu učesnici u proizvodnom procesu), namenska (podela dohotka privrednih subjekata tako što se jedan deo dohotka izdvaja za potrošnju, a drugi za akumulaciju) i interna raspodela (podela između radnika onog dela dohotka preduzeća koji je izdvojen namenskom raspodelom za njihove plate).

11. TRŽIŠTE (PROIZVODNJA I RAZMENA).

Kada je rad podeljen tako da proizvođači ne proizvode sva materijalna dobra i usluge koje troše u okviru svoje uže zajednice, onda je proizvođač upućen da deo svojih proizvoda razmenjuje za proizvode drugih proizvođača. Ova razmena obavlja se na tržištu, koje je celokupnost odnosa ponude (ona količina proizvoda koju su proizvođači spremni da prodaju uz odgovarajuću cenu) i potražnje (ona količina proizvoda koju su potrošači spremni da kupe za odgovarajuću cenu) tj. sučeljavanje ponude i tražnje. U razmeni se jedna vrsta upotrebne vrednosti prodaje da bise kupila druga, ona kojima njenog proizvođača predstavlja višak, a za njenog kupca potrebu. Razmena se može vršiti neposredno - kao trampa ili posredno - kao robni promet.

12. PROCES RADA I NJEGOVI ČINIOCI. RADNO SPOSOBNO STANOVNIŠTVO.

Činioci proizvodnje su radna snaga i sredstva za proizvodnju. Radna snaga je ukupnost čovekovih fizičkih i umnih sposobnosti koje se mogu koristiti u proizvodnji. Rad je trošenje, upotrebljavanje radne snage u bilo kom obliku. Pod radom u ekonomskom smislu podrazumeva se samo takvo upotrebljavanje radne snage koje je učinjeno u cilju stvaranja sredstava za život (ne mora da ima za rezultat neko materijalno dobro, iako se ekonomija najviše bavi takvom vrstom rada). Sredstva za proizvodnju su predmeti rada (stvari na koje se deluje radom) i sredstva za rad (stvari pomoću kojih se deluje na predmete rada).

Radno sposobno stanovništvo je za rad sposoban deo stanovništva (F:15-60; M:15-65). Aktivno stanovništvo čini samo onaj deo žitelja koji obavlja neki posao u proizvodnji ili van proizvodnje a tim poslom stvara sebi sredstva za život. Neaktivno stanovništvo čine nezaposleni članovi društva i đaci i studenti koji se u vreme radne sposobnosti (15) obučavaju za složenije poslove u društvenoj proizvodnji. Oni su izdržavani deo stanovništva.

13. OPŠTI I POSEBAN POJAM RADA. FIZIOKRATI, MERKANTILISTI.

Opštim pojmom proizvodnog rada smatra se rad angažovan u proizvodnji materijalnih dobara i proizvodnih usluga, rad koji u krajnjoj liniji ima za rezultat neku materijalnu upotrebnu vrednost ili proizvodnu uslugu. Proizvodan je rad koji je opredmećen u nekom materijalnom dobru pod uslovom da ono ima neku upotrebnu vrednost, da uvećava materijalno bogatstvo društva. Neproizvodan je onaj rad koji je angažovan u činjenju neproizvodnih usluga (onih usluga koje se ne tiču materijalnih upotrebni vrednosti). Merkantilisti su proizvodnim smatrali samo one delatnosti koje su preko spoljne trgovine uvećavale društveno bogatstvo (količinu zlata kojom neka zemlja raspolaže), a neproizvodne su one koje ne doprinose poboljšanju spoljnotrgovinskog bilansa. Fiziokrati su smatrali da se čist proizvod stvara samo korišćenjem zemljišta, jer je samo tu proizvedeno veće od utrošenog. Kod industrije se samo menja oblik, a ne povećava društveno bogatstvo. Sa razvojem teorije radne vrednosti u Engleskoj, pojam proizvodnog rada se proširuje na sve delatnosti koje proizvode materijalna dobra i vrše proizvodne usluge (rad u industriji, rudarstvu, poljoprivredi, šumarstvu, građevinarstvu, izdavačkoj delatnosti, ugostiteljstvu i proizvodnom zanatstvu), dok je neproizvodan rad u delatnostima zdravstva, državnih organa, prosvete, umetnosti, socijalnog staranja, socijalnog osiguranja i neproizvodnih usluga.

Poseban pojam proizvodnog rada vezan je za poseban interes koji se angažovanjem rada i sredstava teži ostvariti. Posmatrano iz ugla ovog posebnog interesa, u proizvodnim delatnostima radnik može biti neproizvodan, kao što i radnik u neproizvodnim delatnostima može biti proizvodan, sve zavisi da li vlasnik od toga uvećava zaradu ili ne. Ovaj pojam je izveden iz opšteg, zato što oni crpe svoju zaradu iz rada proizvodnih radnika.

14. STRUKTURA VREDNOSTI PROIZVODA.

Vrednost proizvoda = tekući + minuli rad. Vrednost je utrošena količina rada u proizvodu. Proizvodi ljudskog rada, koji su namenjeni potrošnji za nekog drugog, a posredstvom razmene, nazivaju se roba. Proizvod rada rezultat je sadejstva više činilaca: rad predmeti rada i sredstva za rad. Sredstva za proizvodnju rezultat su prethodnog ljudskog rada pa je u njima sadržana određena količina tog **minulog** rada (utrošena radna snaga u jednom ili više uzastopnih procesa proizvodnje koja je opredmećena u dobrima namenjenim daljoj proizvodnji), kome se, u daljem procesu proizvodnje dodaje **tekući** rad (trošenje radne snage u procesu materijalne proizvodnje). Treba razlikovati prost (može ga obavljati sve radno sposobno stanovništvo) od složenog tekućeg rada (posebno obučeni). Složen rad na tržištu važi kao multiplikovan prost rad. Da bi razgraničili tekući od minulog rada, treba obratiti pažnju na vremenski momenat i subjekat koji obavlja radnju. Vrednost, koju proizvođač ostvari prodajom svojih proizvoda, a koja je rezultat njegovog tekućeg rada naziva se nova vrednost. Drugi deo vrednosti (koji je prenesen sa korišćenih sredstava za proizvodnju na novi proizvod, koji je pomoću njih napravljen) naziva se prenesena vrednost. Cena je novčani izraz vrednosti.

vr (vrednost proizvoda) = sp (sredstva za proizvodnju) + nv (nova vrednost)

15. PRODUKTIVNOST RADA.

Produktivnost rada je sposobnost radnika da u jedinici vremena, a uz normalan stepen utroška radne snage proizvede određenu količinu proizvoda (p):

$$Pr = t/p \text{ ili } p/t$$

Ukoliko se skрати vreme za proizvodnju jednog proizvoda (poveća broj proizvedenih komada za dato vreme, onda je i produktivnost rada povećana:

$$Pr = p \text{ (količina proizvoda) } / rs \text{ (broj zaposlenih radnika)}$$

Složenost izračunavanja (porasta) produktivnosti nastaje zato što proizvodi, koje određeno preduzeće proizvodi, nisu iz godine u godinu isti. Izračunavanje produktivnosti je stvar vrlo složene statističke procedure. Ona zavisi od različitih okolnosti, proizvodnih snaga društva: prosečan stepen umešnosti radnika, stepen razvitka nauke i njena tehnološka primenljivost, društvena organizacija proizvodnje, obim i delotvornost primenjenih sredstava za rad i prirodni uslovi. Produktivnost se još naziva i proizvodna snaga rada.

16. PREDMETI RADA (PRIMARNI, SEKUNDARNI I TERCIJARNI SEKTOR).

Predmeti rada su stvari na koje čovek deluje radom, a pomoću sredstava za rad. Opšti predmet rada je zemlja. Kako je proizvodnja prilagođavanje prirode ljudskim potrebama, to se delovi prirode koje čovek prisvaja, razlikuju prema stepenu obrade, pa se javljaju kao sirovine ili kao poluproizvodi, i razlikuju se prema ulozi u procesu proizvodnje, pa se javljaju kao osnovna supstanca proizvoda ili kao njegova pomoćna materija. Prema načinu delovanja na predmete rada celokupna se privredna aktivnost društva deli na primarni (obuhvata one delatnosti privrede koje su neposredno vezane za prirodu - proizvodi se dobijaju korišćenjem zamljišta), sekundarni (one u kojima se vrši prerada sirovina) i tercijarni sektor (one u kojima se vrše proizvodne i neproizvodne usluge, a pri tome se ne vrši prerada ili dorada predmeta rada).

Predmeti rada menjaju svoj oblik, ali njihova vrednost ne nestaje. Kako se predmeti rada mogu samo jednom iskoristiti, to se za sledeći proizvodni proces moraju nabaviti nove količine predmeta rada. Na ovaj način se predmeti rada obrću, pa se drugačije nazivaju obrtna sredstva. Proizvodna jedinica mora imati određenu sumu novca za ove povremene kupovine predmeta rada. Ta suma novca se naziva fond obrtnih sredstava, u koji pored fonda za predmete rada, spada i fond za isplate ličnih dohodaka.

17. SREDSTVA ZA RAD.

Sredstva za rad su stvari (skup stvari) koje radnik stavlja između sebe i predmeta rada. Dele se na 3 grupe:

1) SREDSTVA ZA RAD KOJA ČINE OBJEKTIVNE USLOVE PROIZVODNJE

- zemlja je opšti predmet rada i opšte sredstvo za rad; daje radniku mesto na kome stoji i polje njegovom radu, ovde spadaju i sredstva koja su radom stvorena na zemlji i predstavljaju objektivne uslove proizvodnje, uslove bez kojih se ne može proizvoditi

2) SREDSTVA ZA RAD KOJA ČINE PROIZVODNE SUDOVE

- u njima se drže predmeti rada i omogućuje delovanje određenih procesa u njima, posebno u procesnim industrijama

3) MEHANIČKA SREDSTVA ZA RAD (U UŽEM SMISLU)

- oruđa za rad; sredstva koja radnik u procesu proizvodnje u pravom smislu reči stavlja između sebe i predmeta rada.

Sredstva za rad postepeno prenose svoju vrednost i postepeno se isplaćuju svojim radnicima pa se zato zovu osnovna ili fiksna sredstva.

18. AMORTIZACIJA I RABAĆENJE.

Sredstva za rad traju duže vremena i postepeno prenose svoju vrednost na nove proizvode, samim tim se i postepeno isplaćuju svojim vlasnicima. Onaj deo vrednosti, koji je prenesen na nove proizvode, vlasnici posle prodaje proizvoda izdvajaju u poseban fond iz koga će moći da nabave nova sredstva za rad kada stara budu izbačena iz upotrebe. Ovo postepeno prenošenje vrednosti naziva se amortizacija, a ovaj novčani fond, koji se postepeno uvećava sa procesom amortizacije osnovnih sredstava, naziva se fond amortizacije.

Usled upotrebe smanjuje se i upotrebna vrednost sredstava za rad. Ovo fizičko trošenje ili zastarevanje sredstava za rad naziva se rabaćenje (smanjivanje upotrebne vrednosti sredstava za rad). Razlikuju se 2 oblika rabaćenja:

1. FIZIČKO - nastaje trošenjem u procesu proizvodnje ili delovanjem prirodnih sila

2. MORALNO - ekonomsko zastarevanje, nastaje usled ekonomske neopravdanosti njihove dalje upotrebe; za takva sredstva kaže se da su moralno izrabaćena ili ekonomski zastarela; za razliku od fizičkog rabaćenja, ne stignu da prenesu svoju vrednost u celini na proizvode; nova proizvodnja dovodi do veće ekonomičnosti i ona je za subjekte rentabilnija.

19. EFIKASNOST SREDSTAVA ZA RAD.

Sredstva za rad su efikasnija ukoliko donose veći porast obima proizvodnje (p) prema vrednosti angažovanih sredstava za rad (sr):

$$Esr = p / sr$$

Ukoliko se raspoloživim sredstvima za rad povećava obim proizvodnje usled bolje organizacije rada, onda govorimo o efikasnijem korišćenju raspoloživih sredstava za rad. Ako je njihovo korišćenje optimalno, onda se povećavanje efikasnosti proizvodnje može ostvariti primenom savršenijih sredstava, nabavkom novih sredstava pomoću kojih se povećava obim proizvodnje. Pri opredeljivanju za primenu efikasnijih sredstava za rad mora se uvek imati u

vidu da li se ekonomski isplati nabavka savršenijih sredstava ukoliko se starim raspoloživim sredstvima za rad može još proizvoditi, a da se ta proizvodnja isplati za vlasnika.

Efikasnost sredstava za proizvodnju pokazuje širi pojam zato što obuhvata ukupno angažovana sredstva za proizvodnju (sredstva za rad i predmete rada)

$$Esp = p / sp$$

20. RENTABILNOST KAPITALA.

Sredstva uložena u određeni posao (osnovna i obrtna) donose njihovom vlasniku odgovarajuću zaradu, inače ih vlasnik ne bi ulagao u taj posao. Odnos ove zarade, koja se godišnje ostvari prema veličini vrednosti uložених sredstava, naziva se rentabilnost kapitala. Pošto radnici stvore više vrednosti nego što prime kao platu, to taj višak prisvaja vlasnik kao zaradu od svojine i on se naziva profit ili dobit. Uložena sredstva, koja vlasniku donose više vrednosti nego što je njihova vrednost, nazivaju se kapital (k). Tako je rentabilnost kapitala jednaka količniku godišnje dobiti i uloženog (k).

$$Rt' = do / k$$

Rentabilnost kapitala se obično izražava u procentu godišnje. Veća rentabilnost se ostvaruje ako se kapital koristi efikasnije (ako se sa (k) ostvaruje veći obim proizvodnje => smanjuje se utrošak sredstava po jedinici proizvoda => povećava se dobit tj. stopa r').

21. TEHNIČKI SASTAV PROIZVODNIH ČINILACA.

Kada činioce proizvodnje posmatramo kao masu (količinu) sredstava za proizvodnju prema broju zaposlenih radnika, onda govorimo o tehničkom sastavu proizvodnih činilaca.

$$Ts = sp / rs$$

T_s pokazuje masu sredstava za proizvodnju po zaposlenom radniku. Aktivan činilac u procesu proizvodnje je radna snaga, dok su sredstva za proizvodnju pasivan činilac koga jedino radna snaga može aktivirati. Masa sredstava za proizvodnju izražava se po svojoj vrednosti, pa dobijamo da organski sastav kapitala pokazuje vrednost sredstava za proizvodnju po radniku. Pri izračunavanju vrednosti sredstava za proizvodnju računaju se samo ona koja su stvarno prisutna u proizvodnom procesu u momentu izračunavanja i to za vreme od jednog obrta. Tehnički sastav se veoma razlikuje po različitim granama proizvodnje.

Postoji i tehnička opremljenost rada (odnos vrednosti sredstava za rad po radniku)

$$To = sr / rs$$

22. SRAZMERNOST PODELA RADA NA MIKRO I MAKROEKONOMSKOM NIVOU.

Podela ukupnog društvenog rada na različite delatnosti i u okviru delatnosti privrede je veoma složen proces, čije se rešavanje sprovodi na dva nivoa:

- 1) SRAZMERNOST PODELA RADA NA MIKROEKONOMSKOM NIVOU - pronalazjenje najpovoljnijeg odnosa između sredstava za proizvodnju i radne snage na svakoj kariki proizvodnog lanca, u svako proizvodnoj jedinici; vrši se planiranjem, organizacijom rada u okviru proizvodne jedinice, a proističe iz principa ekonomičnosti u čiju sadržinu ulazi ostvarenje najpovoljnijih rezultata poslovanja korišćenjem raspoloživih proizvodnih činilaca.
- 2) SRAZMERNOST PODELA RADA NA MAKROEKONOMSKOM NIVOU - rešavanje odnosa između ukupne količine rada angažovanog u proizvodnji različitih upotrebnih vrednosti i društvenih potreba za tim različitim upotrebnim vrednostima. Zakon srazmernosti je naziv ove srazmere (zakon srazmerne podela ukupnog društvenog rada na različite grane proizvodnje)

Srazmerna podela rada na različite grane proizvodnje može se činiti na dva načina. Prvi je stihijski, i sprovodi se tako što se proizvođači prilagođavaju društvenim potrebama za njihovim proizvodima povećavajući ili smanjujući proizvodnju određenih upotrebnih vrednosti. Drugi je planski po kome se srazmernost između proizvodnje i potreba za tom proizvodnjom usklađuje merama društvenih privrednih organa. Može biti direktivno (svodi se na obaveze proizvodnih jedinica koje su dužne da izvrše onako kako je društvenim planovima njima određeno) i indikativno (ne stavlja proizvodne jedinice u obavezu da ispunjavaju predviđene zadatke prema vrsti i količini proizvoda).

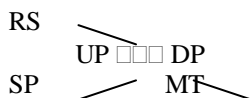
23. UKUPAN DRUŠTVENI PROIZVOD (društveni bruto obrt).

Kada se ukupni prihodi od prodaje roba i proizvodnih usluga svih jedinica saberu u određenoj godini, dobija se ukupni društveni proizvod te privrede, koji je rezultat sadejstva proizvodnih činilaca, radne snage i sredstava za proizvodnju. Može se posmatrati u naturalnom i vrednosnom obimu i naturalnoj i vrednosnoj strukturi. Posmatran po naturalnom obimu čini pregled različitih upotrebnih vrednosti sa njihovim proizvodnim količinama. Posmatran po naturalnoj strukturi je raščlanjivanje ovog pregleda prema nameni proizvodnih dobara, prema tome čemu sve služe ove upotrebne vrednosti. Pregled naturalne strukture ukupnog društvenog proizvoda i obima proizvodnje prema datoj strukturi naziva se materijalni bilans narodne privrede. Posmatran po vrednosnom obimu, ukupan društveni proizvod je suma cena svih proizvoda i proizvodnih usluga. Ovakav se pregled naziva vrednosni bilans narodne privrede. Vrednosni izraz ukupnog društvenog proizvoda omogućuje da se ovaj ekonomski agregat raščlani na prenesenu i novu vrednost. Sabiranjem vrednosti proizvodnje svih proizvođača dobijamo njihov ukupni proizvod kao vrednost svih stupnjevitih i finalnih proizvoda. To je ukupan društveni proizvod.

24. DRUŠTVENI PROIZVOD (bruto nacionalni proizvod).

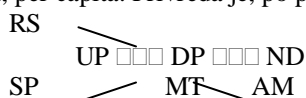
Manji je od UP za iznos vrednosti društvene proizvodnje koja se dva ili više puta sabira, a to su materijalni troškovi. DP je jednak zbiru amortizacije i nove vrednosti iz tekućeg perioda. Vrednosna struktura UP omogućuje

eliminisanje višestrukih sabiranja na taj način što se UP izražava vrednosno kao zbir prenesene vrednosti sredstava za rad (amortizacije), prenesene vrednosti predmeta rada (materijalni troškovi) i nove vrednosti (nacionalni dohodak). Eliminisanjem višestrukih sabiranja, dobija se vrednost društvene raspoložive mase materijalnih dobara i usluga koje privreda određene zemlje isporučuje društvu kao konačne proizvode u određenom periodu za njegovu potrošnju i dalju proizvodnju. Ta vrednost dobara i proizvodnih usluga je DP. Posmatrano po vrednosnoj strukturi DP se sastoji iz prenesene vrednosti sredstava za rad (AM) i nove vrednosti (ND)

25. NACIONALNI DOHODAK.

Kada od DP odbijemo amortizaciju, dobijamo nacionalni dohodak (ND) ili neto društveni proizvod. To je vrednost proizvedena u tekućem periodu. ND je čist (neto) proizvod stvoren u određenom periodu. Kada se posmatra po strukturi, najvećim delom se sastoji iz sredstava za ličnu potrošnju (4/5), a manjim za proširivanje proizvodnje (akumulaciju - 1/5). Kada se ND određene zajednice podeli brojem njenih stanovnika, dobija se ND po glavi stanovnika, per capita. Privreda je, po pravilu, razvijenija ako je ND po glavi stanovnika veći.

26. VIŠAK VREDNOSTI I POTREBNA VREDNOST.

Nacionalni dohodak se deli na potreban proizvod i višak proizvoda. Razvoj proizvodnih snaga je omogućio pojavu viškova proizvoda za razmenu, pojavu privatne svojine i nastanak klasnog društva. 2 kriterijuma za podelu ND:

1. Prema prvom u potreban proizvod ulazi ona količina materijalnih dobara i usluga koja služe proizvođaču za njegovu ličnu potrošnju (+ članovi porodice). Potreban rad je ona količina tekućeg rada koju proizvođač troši za proizvodnju potrebnog proizvoda. Potrebno radno vreme je vreme za koje proizvođač proizvede svoj potreban proizvod. Višak proizvoda čini ona količina materijalnih dobara i usluga koja proizvođaču ne pripada za njegovu ličnu potrošnju. Višak rada je deo rada koji se troši za njegovu proizvodnju, a višak radnog vremena je vreme potrebno za izradu potrebnog proizvoda.

2. Prema drugom kriterijumu u potreban proizvod uključuje se ne samo deo proizvoda koji radnik troši za reprodukciju radne snage već i onaj deo proizvoda koji troše neproizvodni članovi društva zaposleni u neproizvodnim i neprivrednim delatnostima. Višak proizvoda čini samo onaj deo društvenog neto proizvoda koji služi za proširivanje proizvodnje kao i deo neto proizvoda koji prisvajaju privatni vlasnici kapitala i zemlje po osnovi svojine. U neradne dohotke ulaze: 1) kamata i dividenda kao dohotci od kapitala, 2) premija na rizik od ulaganja kapitala u neki privredni posao, 3) renta od korišćenog ili drugom na korišćenje ustupljenog zemljišta i 4) socijalna davanja za nezaposlene i ugrožene. U radne dohotke ulaze: 1) plate radnika u privrednim delatnostima, 2) plate radnika u neproizvodnim i neprivrednim delatnostima privrede i 3) deo dohotka vlasnika kapitala i zemlje koji potiče od njegovog rada i preduzetništva. Ovo razgraničenje društvenog neto proizvoda na neradne i radne dohotke učinjeno je sa gledišta prihodovanja. Ono se ne poklapa u celini sa podelom društvenog neto proizvoda na potreban proizvod i višak proizvoda jer se ova druga podela vrši sa gledišta trošenja. U **potreban proizvod** računa se onaj deo društvenog neto proizvoda koji troše članovi društva od svojih prihoda od rada za svoju egzistenciju. U **višak proizvoda** ulazi akumulacija, bez obzira iz kojeg se oblika dohotka izdvaja i deo neradnih dohodaka koji služe za potrošnju vlasničke klase.

27. AKUMULACIJA I INVESTICIJE.

Akumulacija je prikupljanje, nagomilavanje sredstava kao budućih izvora za proširivanje proizvodnje; neodvojivi čin proizvodnje. Investicija je ulaganje rada za pomenute namene. U naturalnoj privredi AK i IN su neodvojivi, dok u robnoj to nije tako. Nominalna (novčana) akumulacija u robnoj privredi je izdvajanje novčanih sredstava iz dohodaka vlasnika u cilju proširivanja proizvodnje. Realna akumulacija (proširivajuće, nove ili neto investicije) je upotreba novčanih sredstava za nabavku dodatnih proizvodnih činilaca kojima se proširuje proizvodnja. Pored AK i amortizacija se javlja kao izvor za IN. IN iz amortizacije obnavljaju se utrošena sredstva za rad (obnavljajuće investicije). Prema tome su bruto investicije (BI) ukupna ulaganja koja se formiraju tako što se neto investicijama (I) koje se formiraju iz AK, dodaju IN koje se formiraju iz prikupljenih sredstava AM.

$$BI = I + AM$$

Privreda ulazi u stanje neravnoteže ako se investira više nego što je formirana akumulacija (što dovodi do inflacije) ili ako se investira manje od formirane akumulacije (što vodi sporijem razvoju privrede i porastu nezaposlenosti)

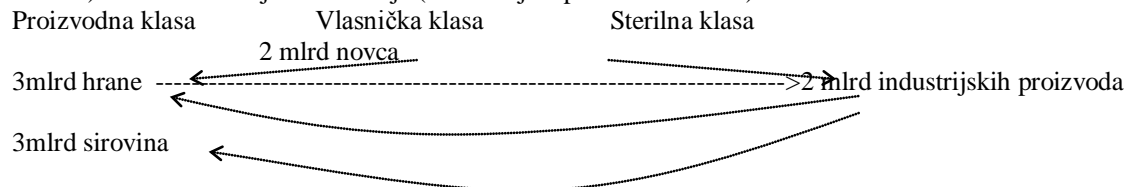
28. VRSTE DRUŠTVENE REPRODUKCIJE

Proširena društvena reprodukcija je takva reprodukcija koja znači kretanje društvene proizvodnje u proširenom obimu u tekućoj godini u odnosu na prethodni period. Da bi postojala potrebno je akumulirati. Da bi se novčana akumulacija pretvorila u investicije (da bi se proširila proizvodnja) potrebno je: da se ostvari određeni obim novčane akumulacije (prag ulaganja), da postoji odgovarajuća ponuda proizvodnih činilaca kako bi se prikupljeni novac mogao upotrebiti, da postoji odgovarajuća ponuda sredstava za život, da postoji određena platežno sposobna tražnja

(mogućnost prodaje nove mase proizvoda koja će se javiti na tržištu). Kada nema uslova za proširenje reprodukcija se odvija kao prosta ili umanjena. Umanjena društvena reprodukcija je smanjenje obima proizvodnje u tekućem periodu u odnosu na prethodni period. Kod proste obim proizvodnje ostaje isti (nema akumulacije, pa se ND troši za neproizvodnu potrošnju).

29. KENEJEVA PROSTA REPRODUKCIJA

Fransoa Kene (fiziokrata) je tvorac ekonomske tablice u kojoj je po prvi put u ekonomskoj nauci društvena proizvodnja posmatrana kao celina u kružnom toku. On je društvo podelio na 3 klase: klasu poljoprivrednika (proizvodnu klasu), klasu koja prisvaja višak proizvoda poljoprivrednika - zemljoposednici, crkva i državni aparat (vlasnička klasa) i klasu industrijskih zanatlija (sterilna tj. neproizvodna klasa)

30. MARKSOVA PROSTA REPRODUKCIJA

Marks je celokupnu društvenu proizvodnju podelio, prema različitim namenama materijalnih dobara, na dva odeljka: prva grupa dobara su sredstva za proizvodnju; ova se dobra proizvode u proizvodnim jedinicama koje Marks grupiše u odeljak I društvene proizvodnje, drugu grupu dobara čine sredstva za potrošnju; ona se proizvode u proizvodnim jedinicama koje se grupišu u odeljak II društvene proizvodnje. Uslovi za prostu društvenu reprodukciju su:

1. Odeljak I proizvodi onoliko sredstava za proizvodnju koliko je dovoljno da se nadoknade sredstva za proizvodnju koja su utrošena u posmatranom periodu u odeljku I i sredstva za proizvodnju koja su utrošena u odeljku II. - nema viškova sredstava za proizvodnju
2. Odeljak II proizvodi onoliko sredstava za potrošnju koliko iznosi i nova vrednost te privrede. - nema viškova novčanih sredstava
3. Nova vrednost odeljka I jednaka je vrednosti utrošenih sredstava za proizvodnju odeljka II. - odeljak II ne vrši nikakvu akumulaciju.

Da bi postojala prosta reprodukcija potrebno je ispuniti sledeće jednakosti:

$$PI = SPI + SPII$$

$$PII = NVI + NVII$$

$$NVI = SPII$$

31. MARKSOVA PROŠIRENA REPRODUKCIJA.

Jednakosti iz proste se u proširenoj društvenoj reprodukciji moraju pretvoriti u nejednakosti, da bi predstavljali uslove za proširenu društvenu reprodukciju:

$$PI > SPI + SPII$$

$$PII < NVI + NVII$$

$$NVI > SPII$$

Osnovna materijalna pretpostavka za proširenu društvenu reprodukciju: odeljak I može da akumulira deo nove vrednosti, što znači da višak sredstava za proizvodnju može da upotrebi za proširenje proizvodnje. Proširena društvena reprodukcija donosi porast obima proizvodnje i dohotka po stanovniku, samo u slučaju kada su neto investicije (investicije iz akumulacije) veće od demografskih investicija (one kojima se ostvaruje prirast nacionalnog dohotka prema prirastu stanovništva određene zajednice tako da se održi veličina nacionalnog dohotka po stanovniku na dostignutom nivou). Ako su neto investicije veće od demografskih, onda se taj višak naziva ekonomske investicije (jedino one i donose ekonomski napredak naroda).

32. LEONTIJEVA INPUT - OUTPUT ANALIZA.

Tabele međusobnih odnosa privrednih delatnosti nazivaju se još i međusektorske tabele, mada su najpoznatije pod svojim međunarodnim nazivom input - output tabele (analize). Tvorac međusektorske analize je američki ekonomist Vasilij Leontijev, dobitnik Nobelove nagrade 1973. za izuzetne rezultate na primeni kvantitativnih metoda ekonomske analize i uspešnog povezivanja teorije i prakse u ekonomskim istraživanjima. Suština međusektorske analize, koja je danas u potpunosti prihvaćena i primenjeno sredstvo kvantitativne ekonomske analize, je da se sagleda celokupna privreda jedne zemlje, što znači da se obuhvataju i proizvođači finalnih proizvoda. Analiza treba da pruži uvid u stanje i mogućnosti razvoja kako cele privrede tako i svakog pojedinačnog sektora u privredi. Da bi mogla da se izvrši jedna takva analiza, neophodna su određena uprošćavanja, koja predstavljaju osnovne hipoteze od kojih se polazi u analizi, a to su:

- 1) međusektorske razmene su u funkcionalnoj zavisnosti od nivoa proizvodnje,
- 2) privredni sektori su u međusobnoj linearnoj funkcionalnoj zavisnosti i
- 3) jedan sektor daje jedan proizvod ili grupu proizvoda

U međusektorskoj analizi celokupna proizvodnja jedne privrede je prikazana u tabeli koja ima oblik dve ukrštene pravougaone matrice. Prva kolona predstavlja bruto proizvod pojedinih privrednih grana tj. sektora (postoji n sektora). U drugoj koloni pokazuje se prelivanje između sektora. Po redovima se pokazuje šta određeni sektor prima od

ostalnih sektora, a po kolonama šta taj sektor daje drugim sektorima. Prvi indeks pokazuje sektor davaoca (sektor porekla roba i usluga), drugi sektor primaoca (koji nabavlja određena sredstva od ostalih sektora za ostvarenje sopstvene proizvodnje). Zbir vrednosti isporuka svakog sektora jednak je zbiru svih nabavki tog sektora. Nabavke sektora (INPUT) predstavljaju troškove tog sektora, isporuke (OUTPUT) finalne proizvode (prihode tog sektora). Input = output (svaki sektor može da kupuje samo u onoj vrednosti u kojoj isporučuje). Kolona III predstavlja neto proizvod sektora koji se dobija kada se od bruto proizvoda određenog sektora odbije sve ono što je taj sektor primio od drugih sektora. Pored ove tri kolone, input - output tabela se dopunjava novim redom koji predstavlja dodatnu vrednost ($V_1, V_2, \dots, V_j, \dots, V_n$). Dodatna vrednost sektora se sastoji od bruto ličnih dohodaka tog sektora, amortizacije i dobiti.

U međusektorskom modelu razlikuju se tri bilansa:

Bilans raspodeljenih sredstava podrazumeva da je ukupna vrednost svakog sektora jednaka zbiru svih njegovih isporuka u međufaznim proizvodima i isporukama namenjenim finalnoj tražnji. Vrednost finalne tražnje je jednaka razlici između raspodeljenih sredstava i vrednosti isporuka proizvoda međufazne potrošnje.

$$X_i = \sum x_{ij} + x_i \quad (i = 1, 2, \dots, n)$$

Bilans raspoloživih sredstava. Vrednost ovih sredstava je jednaka zbiru ukupnih nabavki proizvoda međufazne potrošnje, dodatne vrednosti i uvoza. Vrednost društvenog bruto proizvoda je manji od raspoloživih sredstava za vrednost uvoza (U_j), tj. jednak je zbiru vrednosti svih nabavki proizvoda međufazne potrošnje i dodatne vrednosti.

$$X_j = \sum x_{ij} + V_j + U_j \quad (j = 1, 2, \dots, n)$$

Bilans ravnoteže čitave privrede označava da su vrednosti raspoloživih i raspodeljenih sredstava jednake, kako za svaki sektor tako i za privredu u celini ($X_i = X_j$):

$$\sum x_{ij} + x_i = \sum x_{ij} + V_j + U_j \quad (i, j = 1, 2, \dots, n)$$

33. NATURALNA I ROBNA PROIZVODNJA.

Veza između proizvodnje i potrošnje može postojati neposredno, tako što su proizvođači ujedno i potrošači svojih proizvoda (naturalna proizvodnja), ili posredno, tako što proizvođači razmenjuju svoje proizvode u cilju pribavljanja onih proizvoda koji su im potrebni za njihovu potrošnju (robna proizvodnja).

Naturalna je ona proizvodnja u kojoj proizvode svoga rada troši sam proizvođač sa članovima uže zajednice kojoj pripada. Proizvođaču je rad unapred priznat kao društveni rad koji ovde ima oblik neposredno društvenog rada. Samo se eventualni viškovi proizvoda iznose na tržište. Opređenjenje proizvođača za određenu vrstu proizvoda, ili ekonomičniju proizvodnju, dolaze kao rezultat ekonomske ili vanekonomske prinude. Ova proizvodnja je bila svojstvena robovskoj zajednici, robovlasničkoj latifundiji, feudalnom gazdinstvu, porodičnoj zadruzi, i danas u nedovoljno razvijenim sredinama.

Robna proizvodnja je takav oblik privređivanja u kome su proizvodi rada namenjeni za razmenu (nisu namenjeni potrošnji samih proizvođača već potrošnji drugih lica, a posredstvom razmene). Svrha proizvođača je stvaranje takvih upotrebnih vrednosti, koje će naći najlakši put do potrošača (koje će se najlakše razmeniti => proizvođač ostvaruje korist za sebe). Robna proizvodnja predstavlja podelu rada i specijalizaciju proizvođača za proizvodnju određenih upotrebnih vrednosti. Rad se priznaje razmenom kao društveni (proizvođač dobija društveno priznanje koliko je njegov rad potreban društvu). Opređenjenje proizvođača za određenu vrstu proizvoda, ili ekonomičniju proizvodnju, dolaze kao rezultat ekonomske prinude. Uslovi koji su potrebni da bi se iz naturalne prešlo u robnu proizvodnju su: razvitak društvene podele rada, pojava viškova proizvoda za razmenu i nastanak privatne svojine. U početku se robna proizvodnja javlja kao prosta (sitna), koja se zasniva na privatnoj svojini na sredstvima za proizvodnju i ličnom radu proizvođača. Postaje vladajući oblik privređivanja tek u kapitalizmu (od XVI veka).

34. TEORIJA VREDNOSTI.

To je sistem učenja koje objašnjenje vrednosti robe zasniva na nekoj veličini koja je definisana izvan sistema cena, na veličini koja objašnjava samu suštinu cena. Cena je novčani izraz vrednosti (izražava vrednost robe). Zadatak teorije vrednosti je da objasni šta je to vrednost koju novcem izražavamo kao cenu (kakvu suštinu izražava). Vrste teorija vrednosti su: objektivne (teorija radne vrednosti i teorija troškova proizvodnje) i subjektivne (teorija granične korisnosti).

Teorija radne vrednosti je učenje koje vrednost proizvoda objašnjava količinom rada koji je prosečno utrošen za proizvodnju tog proizvoda. Rad je jedini trošak proizvodnje, jer se svi drugi troškovi proizvodnje, koji se na površini stvari pojavljuju kao samostalne veličine, u krajnjoj liniji svode na ljudski rad. Pred ovom teorijom stoji problem kvantifikacije veličine vrednosti robe i on se rešava tako što proizvođač, kao subjekt razmene, utvrđuje novu vrednost tako što upoređuje svoj dohodak sa dohotcima drugih, istih takvih proizvođača. Vrednost robe ne čini individualni utrošak rada, već društveno prizvati utrošak rada.

Teorija troškova proizvodnje pokušava da savlada ovaj problem koji nastaje iz teorije radne vrednosti, pa umesto da utvrdi veličinu nove vrednosti, koja se stvara tekućim radom, ona ovu vrednost računa kao zbir troškova koji su učinjeni za angažovanje proizvodnih činilaca. To su: najamnine za plaćanje radnika, profiti (ili kamate) na kapital uloženi u proizvodnju i rente kao naknade za zemljište upotrebljeno u proizvodnji. Tako se računa da svaki proizvodni činilac: rad, kapital i zemlja, ima i svoju cenu koja se u vrednosti jedinice proizvoda računa kao trošak. Prigovor ovoj teoriji je da ona objašnjava cene cenama (suštinu cene proizvoda objašnjava zbirom cena upotrebljenih činilaca proizvodnje).

Teorija granične korisnosti ne pokušava da objasni stvaranje vrednosti, a pomenutu vrednost definiše kao funkciju korisnosti dobara. Ljude posmatra jedino kao potrošače. Vrednost se, po ovoj teoriji ne stvara, jer vrednost nije neka materijalna supstanca. Zato se ova teorija naziva subjektivna teorija vrednosti (potrebe ljudi nisu podjednako intenzivne => vrednost neke stvari jednaka je njenoj korisnosti), koja vrednosti robe određuje prema njenoj korisnosti. Zato isti proizvod u različitim okolnostima ima različitu korisnost (vrednost).

35. SVOJSTVA ROBE.

Da bi proizvod rada stekao svojstva robe potrebno je da ima društvenu upotrebnu vrednost i prometnu vrednost (koliko se za određenu količinu jedne robe može dobiti određene količine druge robe). Proizvod nije roba ukoliko se poklanja, daje drugome kao renta ili porez uaturi (=> proizvodi u prirodnoj privredi nisu roba). Vrednost robe je količina rada koja je utrošena za proizvodnju robe. Upotrebna vrednost robe je prirodno svojstvo robe (određena stvar u koju je uložena KONKRETAN ili KORISTAN ljudski rad da bi bila korisna čoveku). Vrednost robe (kao količina utrošenog APSTRAKTOG ili ljudskog rada UOPŠTE) je društveno svojstvo robe. Roba čija se vrednost izražava se naziva roba u relativnom obliku vrednosti, a roba kojom se vrednost izražava - roba u ekvivalentnom obliku vrednosti.

36. NASTANAK NOVCA.

U razvijenoj robnoj proizvodnji suprotnosti robne privrede razrešavaju se na posredan način, probajom robe za novac, r - n, i kupovinom druge robe za taj novac, n - r. Ova vrsta razmene naziva se robni promet, u kome se novac javlja u ulozi ekvivalenta (potvrde da su radovi proizvođača utrošeni u društveno - korisnom i potrebnom obliku i veličini). I novac je roba, posebne vrste koja je zbog svojih osobina trajno stekla oblik opšteg ekvivalenta, monopol u izražavanju vrednosti svih vrsta roba. Novčani oblik vrednosti nastaje kada se roba u ekvivalentnom obliku ograniči na jednu posebnu vrstu roba. Zlato je zahvaljujući svojim svojstvima (velika vrednost, postojanost, deljivost, homogenost) stekla vrednost opšteg ekvivalenta. Funkcije novca su: da služi kao mera vrednosti, kao opšte sredstvo razmene dobara i usluga, kao platežno sredstvo, kao blago, kao sredstvo plaćanja u međunarodnom prometu i kao kapital.

37. NOVAC U FUNKCIJI MERE VREDNOSTI.

Novac meri vrednost drugih roba preko cene. Cena je vrednost roba izražena u novcu. U osnovi cena robe se nalazi vrednost robe i vrednost novca. Robe su i bez novca samerljive. Novac u funkciji mere vrednosti se javlja kao zamišljena ili idealna količina zlata (pri merenju vrednosti robe proizvođač se pita koliko će novca dobiti za nju). Prodavac preko cene procenjuje i ostavlja kupcu da se sa tom procenom složi ili ne. Jedinica mere, koja predstavlja određenu količinu novčanog materijala naziva se merilo cena (određana količina novčane robe koju sadrži jedna novčana jedinica). Papirna novčana jedinica ne sadrži zlato, ali ga predstavlja. Država za svoju novčanu jedinicu zakonom utvrđuje merilo cena (onu količinu zlata koju novčana jedinica predstavlja).

38. CENA ROBE.

Cena robe je novčani izraz vrednosti robe. Zavisi od vrednosti robe, vrednosti novca, ponude i tražnje. Vrednosna cena, koja se sastoji iz prenesene vrednosti sredstava za proizvodnju i nove vrednosti ($vr = sp + nv$), je cena robe koja zavisi samo od vrednosti (ponuda = tražnji). Nepodudaranje cene robe i njene vrednosti objašnjava se nepodudaranjem ponude i tražnje. Opšte ekonomsko pravilo je da se cena povećava ako proizvođači nude manju količinu proizvoda od količine koju potrošači traže, i obrnuto. Ako posmatramo kretanje ponude i tražnje zavisno od promena u ceni, onda se:

- 1) sa povećanjem cene proizvoda povećava i ponuda, i obrnuto i
- 2) sa povećanjem cene smanjuje tražnja, i obrnuto.

Kada su ponuda i tražnja jednake, ostaje pitanje supstance vrednosti, koju određuje količina sadržanog rada u proizvodu. Tada se (prema teoriji radne vrednosti) razmena vrši po ceni koja je jednaka vrednosti robe. Između cene i vrednosti ne postoji samo kvantitativno nepodudaranje, već i kvalitativna protivrečnost (u nekim slučajevima cena uopšte nije izraz vrednosti - čast, ponos...).

39. NOVAC KAO PROMETNO SREDSTVO (NOVAC U PROMETU).

U prodaju robe za novac, r - n, novac je stvarno prisutan. Tada je novac u funkciji prometnog sredstva (sredstvo pomoću koga se promet obavlja). Jedinstvo ovog procesa razmene roba posredstvom novca: r - n - r naziva se robni promet. U robnom prometu novac se javlja kao rezultat prodaje i kao uslov kupovine. U prodaji roba vrši smrtni skok (salto mortale) u kome se razrešava dilema: biti ili ne biti roba (ukoliko se ne proda proizvod rada ne može postati roba). Prva metamorfoza robe je prodajom (r - n), a druga kupovinom (n - r). Robni promet je prodaja radi kupovine. Novac kao prometno sredstvo omogućuje prodavcu da se ne javi istovremeno i kao kupac, da prodajući jedan proizvod odloži kupovinu drugog. Na ovaj način su stvoreni uslovi za druge dve funkcije novca: da se povlači iz prometa i gomila kao blago i da se nagomilavanjem (akumulisanjem) pretvara u kapital.

40. KOVANI NOVAC.

Prvi oblik savremenog novca u funkciji prometnog sredstva javlja se kao kovani novac pune vrednosti. Njemu je prethodio novac u obliku komada plemenitog metala kada se pri svakom plaćanju merila količina tog metala (pensatorno plaćanje). Pomoću kovanog novca plaćanje se vrši odbrojanjem komada novca (numeričko plaćanje). Novac kome država određuje ime, oblik, finoću i težinu naziva se moneta. Težinu novčane jedinice država određuje tako što zakonom odredi kovničku stopu (broj istoimenih moneta koje se mogu iskovati iz određene težinske jedinice). Dozvoljava se određena tolerancija - remedijum (odstupanje od zakonom predviđene težine). Vremenom je nastala

mogućnost da se monete zamene znakovima napravljenim od drugog, manje vrednog metala, koji nema punu vrednost, ali se koristi u prometu jer je država tako odredila (sitni kovani novac), ili papirnim znakovima. Sitni kovani novac nastaje zbog tehničkih smetnji da se od zlata iskivaju monete veoma malih težina pogodne za sitna plaćanja.

41. PAPIRNI NOVAC.

Papirni novac je znak novca, koji predstavlja određenu količinu zlata. Štampanjem papirnih cedulja određene nominalne vrednosti država utvrđuje količinu zlata koju ove novčane jedinice predstavljaju. Vrednost papirnog novca određena je količinom zlata koju ovaj novac simbolički predstavlja samo pod uslovom da se u prometu nalazi onoliko papirnih novčanih jedinica koliko je za taj promet potrebno punovrednih, zlatnih novčanih jedinica. Ukoliko se izda više papirnog novca dolazi do opšteg porasta cena robe i usluga (inflacija), a ako se određena količina novca povuče iz opticaja dolazi do opšteg smanjivanja cena (deflacija). Primanje i korišćenje papirnog novca zasniva se na poverenju, zato je on nazvan fiducijarni novac (fiducia - poverenje). Banknota je hartija od vrednosti koju na propisani način i u propisanoj formi izdaje za to ovlašćena banka, glasi na donosioca, može se po želji vlasnika zameniti za zlato u količini koja je na njoj naznačena, a namenjena je da služi kao sredstvo prometa. Dalje se prelazi na papirni novac sa prinudnim kursom (čist papirni novac). On je prinudni i postaje zakonsko sredstvo plaćanja kada:

1. država isključi iz unutrašnjeg prometa kovani novac pune vrednosti;
2. ukine zamenljivost banknote za zlato;
3. papirnom novcu odredi zakonski kurs.

Čist oblik papirnog novca nastaje 30. god. XX veka kao posledica poremećaja nastalih u privredama usled I svetskog rata i Velike svetske ekonomske krize (1929-1933). Pod pojmom konvertibilnosti u savremenim uslovima ne podrazumeva se više zamena novca za zlato, već zamena novca jedne zemlje za novac drugih zemalja, bez pravnih smetnji i ograničenja, a po važećem kursu.

42. ŽIRALNI NOVAC

Pod žiralnim novcem (knjižni, skriptalni ili depozitni) podrazumevaju se ukupna potraživanja na tekućem računu koji vodi poslovna banka za svakog svog komitenta. Zasniva se na bezgotovinskom plaćanju (jednostavno preknjižavanje sa tekućeg odnosno na tekući račun komitenta banke); banci se daje nalog (prenosni ček) za prenos odgovarajuće sume na račun poverioca. Postoje gotovinski (može da služi i za plaćanje obaveze poveriocu i za podizanje gotovog novca sa računa) i bezgotovinski - virmanški ček (služi samo za plaćanje obaveza poveriocu - prenos novčanih sredstava sa računa izdavaoca čeka na račun njegovog korisnika). Ček je isključivo platni instrument (sredstvo kojim se plaća, a ne obećava plaćanje). Više se koristi u razvijenijim privredama.

43. NOVAC U MEĐUNARODNOM PROMETU.

Kao novac u međunarodnom prometu koristi se ili zlato ili neka valuta u kojoj se po tradiciji ili konvenciji sklapaju međunarodni ugovori. Pod valutom se podrazumeva novčana jedinica neke zemlje. Valute se mogu porediti, zato što svaka od njih izražava određenu količinu zlata. Upoređuju se ili prema valutnom paritetu (količina zlata koju po zakonu države predstavlja njena novčana jedinica - merilo cena) ili prema valutnom - deviznom kursu (cena novčane jedinice jedne zemlje izražena u novcu neke druge zemlje; to je vrsta cene pa se zato kurs može podudariti sa paritetom, ili biti ispod ili iznad njega). Mada paritet valuta služi kao osnova njihove konvertibilnosti (zamenjivosti jedne za drugu), on se koriguje odnosima ponude i tražnje. Deviza je novčano potraživanje prema inostranstvu koje nastaje iz prodaje roba i usluga koje nisu naplaćene u momentu isporuke ili u momentu činjenja usluge.

44. KOLIČINA GOTOVOG NOVCA (FORMULE).

Količina gotovog novca u prometu zavisi od više činilaca:

1. Suma cena prodatih roba (**src**) (veća suma => veća potrebna količina gotovog novca)
2. Broj obrta istoimenih komada novca (**bo**) (veći br. obrta => manja potrebna količina gotovog novca)
3. Suma cena roba prodatih na kredit (**srck**) (više kredita => manja potrebna količina gotovog novca)
4. Suma dospelih plaćanja (**sdp**) - dospela plaćanja za robe i usluge koje su u prethodnom periodu prodane na kredit (veća suma dospelih plaćanja => veća potrebna količina gotovog novca)
5. Suma bezgotovinskog plaćanja (**sbp**) - uključuje i međusobne kompenzacije (prebijanja) dugova između subjekata robnog prometa (veća suma ovog plaćanja => manja potrebna količina gotovog novca)
6. Suma plaćanja kreditnim novcem (**skn**) (više menica, čekova => manja potrebna količina gotovog novca)
- ovde spadaju prenosni ček (hartija od vrednosti, koja je izdata u propisanoj formi, a kojom lice daje nalog banci kod koje ima otvoren tekući račun, da isplati u čeku naznačenu sumu novca licu koje je naznačeno na čeku) i menica (hartija od vrednosti, koja je izdata u propisanoj formi, a kojom se lice obavezuje da će u naznačenom roku isplatiti sumu novca naznačenu na menici - sopstvena menica ili naređuje drugom licu da isplati tu sumu - vučena (trasirana) menica, kod koje postoji akceptiranje menice - izjava lica kome se daje nalog da plati menicu kojom ono potvrđuje obavezu sa menice)

Navedene činioce, možemo izraziti sledećom formulom:

$$Kn = [src + sdp - (srck + sbp + skn)] / bo$$
, koja pokazuje da na porast količine novca u prometu utiče suma robnih cena i suma dospelih potraživanja, dok na smanjivanje ove količine utiče suma cena roba prodatih na kredit, suma bezgotovinskog plaćanja, suma plaćanja putem kreditnog novca. Porast brzine opticaja istoimenih komada novca smanjuje količinu novca u prometu, a smanjivanje brzine povećava količinu novca u prometu.

Zadatak izdavanja novca određane količine ili njegovog povlačenja iz opticaja, kada to okolnosti zahtevaju, poverava se emisioj (narodnoj, centralnoj) banci. Pre pojave papirnog novca, dok je još zlato imalo ulogu prometnog i platežnog sredstva, postojao je automatizam u formiranju ove količine (zlato je vraćano, odnosno uzimana upotrebna vrednost plemenitog metala).

45. INFLACIJA.

Inflacija (inflatio - naduvavanje) predstavlja disproporciju novčanih i robnih fondova u jednoj privredi tj. njenih rashoda i prihoda, pri čemu su rashodi veći od prihoda. To je monetarna pojava kod koje se pokriće većih rashoda vrši iz nove emisije novca, što izaziva porast novčane tražnje koja je bez robnog pokrića, pri čemu najčešće dolazi do porasta cena (povećanje mase novca u opticaju po stopi koja je iznad stope rasta proizvodnje). Svako povećanje cena ne znači inflaciju, kao što ni pri inflaciji ne mora uvek doći do povećanja novca (to je latentna ili prikrivena inflacija - do rasta cena ne dolazi jer ih država neposredno kontroliše zamrzavanjem, blokiranjem, plafoniranjem, garantovanjem cena...) "Open inflation" je inflacija kod koje je vidljiv rast opšteg nivoa cena, a "repressed inflation" je ona kod koje su cene stabilne ili čak opadaju. Najčešći indikatori inflacije su:

- 1) Indeks cena na malo - porast indeksa troškova života se nekad ne podudara sa porastom cena na malo (oba su pouzdani indikatori); glavni nedostatak je što ne obuhvataju promene u kvalitetu robe.
- 2) Indeks proizvođačkih cena - nivo cena veleprodaje.
- 3) Indeks cena bruto društvenog proizvoda - implicitni deflator društvenog proizvoda; dobija se kada se od stope rasta nominalnog društvenog proizvoda oduzme stopa rasta realnog društvenog proizvoda; što je veći implicitni deflator, proces inflacije je snažniji.
- 4) Indeks izvoznih cena - nerealan je jer se izvozne cene najčešće veštačkim putem održavaju na niskom nivou; => prelivanje dohotka određene zemlje u inostranstvo i prelivanje dohotka od neizvoznih u izvozne sektore; uvozna inflacija se označava kao poskupljenje uvoznih proizvoda merene svetskim cenama u otvorenim privredama.

Stopa inflacije se računa kao stopa promena nivoa cena:

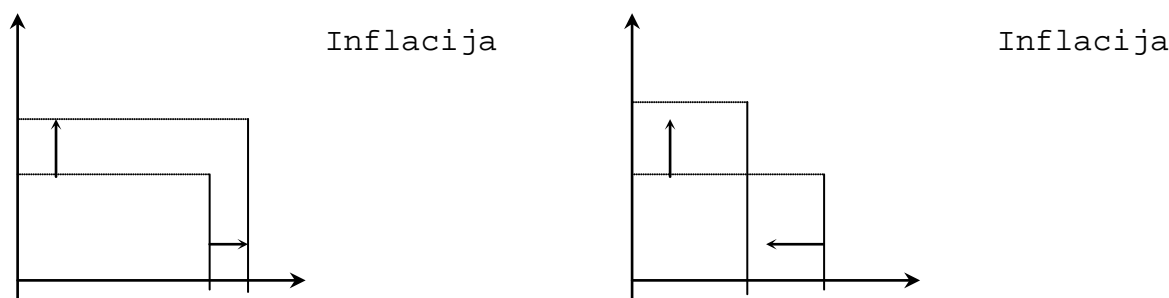
Stopa inflacije (god. t) = $[\text{nivo cena (god. t)} + \text{nivo cena (god. t-1)}] / \text{nivo cena (god. t-1)}$

Postoji klasifikacija inflacije na blagu - puzajuću (kada je porast indeksa cena na malo 2-3% godišnje), umerenu (3-20%), galopirajuću i hiperinflaciju (ređe pojave koje obično nastaju usled velikih strukturnih poremećaja u privredi).

46. VRSTE INFLACIJE.

Vrste inflacije potiču iz različitih teorija kao što su teorija inflacije tražnje, teorija inflacije troškova, teorija mešovite inflacije...

Inflacija tražnje ("demand pull inflation"): ekspanzija količine novca => porast tražnje => porast cena => porast troškova proizvodnje. Ovo je fundamentalni oblik inflacije koji se ispoljava preko disproporcije novčanih i robnih fondova u smislu da efektivna novčana tražnja preovlađuje nad količinom roba i usluga koje se nude u jednoj privredi (kupovna moć je veća u odnosu na kupovne fondove), što se uvek uslađuje rastom cena. Poremećaji na strani agregatne tražnje (njen brži rast od porasta društvenog proizvoda) imaju više uzroka, koji se mogu tražiti u: izdacima za investicije (IN premašuju AK), podmirivanju državnih obaveza i dugova (budžetski deficit) i rashodima za potrošnju. Inicijalne inflacione impulse daju monetarno - kreditni tokovi.

Inflacija ponude ("cost push inflation") naziva se još i inflacija troškova i predstavlja nagli i opšti skok cena koji se objašnjava porastom troškova proizvodnje: porast troškova proizvodnje => porast cena => porast novčane tražnje => ekspanzija količine novca. U okviru nje razvilo se više pravaca. Jedan od najznačajnijih faktora troškovne inflacije jesu plate (neelastične na dole) koje ulaze u cenu proizvoda i koje svojim promenama utiču na njenu visinu, a deo su teorije inflacije plata ("wage inflation"), koja najčešće nastaje zbog monopolskih i oligopolskih uslova privređivanja u pojedinim sektorima kao i zbog dugogodišnjih strukturnih neusklađenosti. Pored ove javlja se i teorija inflacije profita ("profit push inflation") gde je osnovni uzrok rasta cena u pritisku profita na troškove proizvodnje. Reč je o monopolskim cenama koje se formiraju nezavisno od ponude i tražnje i koje su više od onih koje nastaju u uslovima slobodne konkurencije. Zbog porasta troškova proizvodnje, agregatna kriva ponude se pomera naviše i ulevo. To pomeranje pri datoj agregatnoj tražnji dovodi do porasta cena i smanjivanja proizvodnje. Ako dođe do znatnog pomeranja krive ponude, proizvodnja vrlo oštro opada ("supply-shock"). Stanje privrede koje karakteriše opšti skok cena uz pad proizvodnje naziva se stagflacija (inflacija praćena stagnacijom).

I teorija inflacije ponude i teorija inflacije tražnje inflaciju objašnjavaju postojanjem jaza između nominalnog i realnog dohotka, u smislu da nominalni raste brže, ali dok teorija inflacije tražnje insistira na većem izdavanju novca, teorija inflacije troškova ističe da inflacioni impuls nastaje na strani ponude (da autonomni porast troškova proizvodnje uzrokuje porast cena). Kod inflacije tražnje monetarni faktor se nalazi na početku inflacionog ciklusa, gde višak tražnje na tržištu dovodi do porasta nivoa cena, a preko toga i do povećanja nominalnih troškova. Kod teorije inflacije troškova proces inflacije započinje inicijalnim porastom proizvodnih troškova a završava se monetarnim faktorom.

Teorija mešovite inflacije nastoji da objasni inflacioni porast cena integrišući elemente inflacije tražnje i elemente inflacije ponude. U okviru ove teorije razvilo se više pravaca od kojih su najvažniji:

1) *Teorija strukturne inflacije* ("sectoral demand-shift inflation") čiji je najpoznatiji predstavnik Čarls Šulc, koji u objašnjenju inflacije polazi od pretpostavke postojanja globalne ravnoteže i parcijalne neravnoteže ponude i tražnje. Cene rastu u onim sektorima gde je tražnja veća od ponude, a ne opadaju gde je tražnja manja, pa se na taj način kretanja cena ne kompenziraju. Sektorski rast cena uzrokuje porast nominalnih nadnica i to prvo u sektoru sa viškom tražnje. Cene su nefleksibilne naniže, što dovodi do opšteg rasta cena. Glavni nedostaci Šulcove teorije su: što ne analizira monetarni faktor inflacije, što zanemaruje postojanje povratne sprege između cena i tražnje, pa ne objašnjava uticaj cena i nadnica na tražnju, već samo uticaj tražnje na cene i nadnice i što u svojim analizama ima u vidu samo pužajuću inflaciju, što ne odgovara savremenim tendencijama akceleracije inflacionih procesa. Strukturalisti analiziraju inflaciona kretanja u zemljama u razvoju, koje imaju specifičnu strukturu proizvodnje i međunarodne trgovine. Osnovni uzroci inflacije u ovim zemljama su strukturni poremećaji privrede, odnosno nesrazmere između proizvodnje i potrošnje kao njenih ključnih agregata. Strukturne disproporcije doprinose značajnom rastu monetarne neravnoteže i jačanju inflacionog procesa.

2) *Filipsova kriva*, koja predstavlja najpoznatije empirijsko istraživanje o međusobnoj vezi inflacije i nezaposlenosti, a izražava dobro poznatu konfliktnost ciljeva, odnosno "trade-off" između stope inflacije i nezaposlenosti. Na horizontalnoj krivi je procentualni iznos nezaposlenosti, a na vertikalnoj godišnja stopa promena nadnica (cena). Kriva, koja ima oblik opadajuće nelinearne krive, pokazuje inverzan odnos nezaposlenosti i inflacije (veća nezaposlenost manja inflacija i obrnuto). Protivnici Filipsovog modela dokazuju da on ne važi na dugi rok. 70. god. osporava se i empirijski u uslovima stagflacije kada raste i nezaposlenost i inflacija.

Pored niza ekonomsko-monetarnih uzroka inflacije postoje i vanekonomske faktori koji dovode do opšteg skoka cena u jednoj privredi. U ove faktore, koji ne leže strogo u privrednoj sferi, spadaju i psihološki faktori, koji mogu u znatnoj meri da ubrzaju kretanje cena naviše i da podstaknu inflacionu spiralu. Inflacija može biti i sistemska koja nastaje zbog neadekvatnog privrednog sistema, a jedino rešenje za izlaz iz ovakve inflacije je radikalna promena tog sistema.

47. EFEKTI VISOKE INFLACIJE

Negativni ekonomski efekti inflacije ogledaju se najpre u procesu redistribucije dohotka i imovine. Svi se orijentišu na kratkoročne ciljeve, interese i odluke, nastojeći da se tako zaštite od gubitka ili da prisvoje višak koji nisu zaradili. Težeći da u primarnoj raspodeli ostvare što povoljniji položaj zaposleni sve svoje potencijale usmeravaju umesto na proizvodnju, na proces raspodele i kretanja cena, koje se postepeno pretvara u trku bez cilja, a to dovodi do opadanja produktivnosti rada i efikasnosti privređivanja. Pored neekonomske i neracionalne redistribucije dohotka, inflacioni procesi utiču i na zamagljivanje opštih ekonomskih kriterijuma. Signali s tržišta umesto pravog stanja i sigurnih procena pružaju pogrešne informacije o situaciji na njemu. Inflacija dovodi i do poremećaja trgovinskih i platnobilansnih tokova. Inflatorni skok cena bitno utiče na platni bilans preko stimulisavanja uvoza i destimulisavanja izvoza. Da bi se popravila platno-bilansna situacija zemlje, često se sprovodi devalvacija. Jedna od najtežih deformacija u inflatornoj privredi se ispoljava na planu formiranja i preliivanja akumulacije. U stanju inflacije realna kamatna stopa (= nominalna kamatna stopa - stopa inflacije) je obično negativna. Međutim nivo kamatne stope ne bi smeo da bude niži od stope inflacije. Iako nije sporno da u tržišnim uslovima kamatna stopa mora da prati stopu rasta cena, to praćenje postaje, isto tako generator inflacije i vrši veliki pritisak na celu privredu. Visina inflacije povratno deluje na povećanje kamatnih stopa, pa se stvara *circulus virtiosus*, inflacija - kamata - inflacija, koji se uvek završava na višem nivou. Inflacija, pored brojnih negativnih ekonomskih efekata generira i socijalne probleme u društvu. Dolazi do porasta špekulativnog ponašanja svih, i proizvođača i potrošača, i preduzeća i pojedinaca, koji nastoje da se nezakonitim putem zaštite od gubitaka ili da ostvare nezasluženu dobit. I političke implikacije hiperinflacije su teške. Stalno obezvređivanje domaće valute i ugroženi unutrašnji valutni integritet, dovodi u pitanje mogućnost funkcionisanja čitavog privrednog i društvenog sistema.

48. ANTIINFLACIONA POLITIKA. STABILIZACIONA EKONOMSKA POLITIKA.

Postoje različite opcije u pogledu mera ekonomske politike koje bi dovele do smirivanja visoke inflacije:

1. Zalažu se za postepeno suzbijanje inflacije putem dugoročne politike privrednog razvoja insistirajući na potrebi podsticanja i oživljavanja proizvodnje, čiji obim postepeno može doći u sklad sa novčanim fondovima (gradualistička strategija).
2. Zalaganje za primenu tzv. šok terapije (mera ili kombinacija mera koje bilo svojim pravcom delovanja, bilo svojim intenzitetom radikalno odstupaju od ranije prakse). Najčešće se vrši putem zamrzavanja cena,

mada za razvijenije zemlje ona podrazumeva i primenu manje radikalnih mera (devalvaciju nacionalne valute...).

3. Zalažu se za sprovođenje onih mera antiinflacione politike koje bi najviše odgovarale specifičnim uslovima zemlje i koje bi donekle ublažile konfliktnost razvojnih i stabilizacionih ciljeva.

Celovita i konzistentno postavljena antiinflaciona politika sadrži više elemenata: potreba društvene kontrole cena, brižljivo dozirane monetarno kreditne mere, poreska reforma, restrikcija svih budžeta, oživljavanje proizvodnj i izvozne aktivnosti. Inflacioni proces se po pravilu prigušava restriktivnom monetarnom politikom, ali ovakva politika mora biti praćena dodatnim instrumentima koji bi obezbeđivali da restrikcije ne dovedu do obaranja proizvodnje i povećanja nezaposlenosti, a to su, pre svega, fiskalna politika, politika dohotka i društvena kontrola cena. Nijedna ekonomska politika ne može da deluje trenutno. Vremenska dimenzija se mora uvažavati, a ona obuhvata tri vrste vremenskog pomaka, tj. kašnjenja "time lag":

- identifikaciono kašnjenje (vreme potrebno da se problem ispolji i identifikuje)
- administrativno kašnjenje (da se na osnovu izvršenih analiza odrede optimalne mere ekonomske politike)
- operativno kašnjenje (da preduzete mere daju određene rezultate)

Adekvatan privredni sistem treba da efikasno otkloni sve uzroke koji mogu dovesti do recesije, nezaposlenosti i galopirajuće inflacije. Dva su osnovna vida stabilizacione ekonomske politike:

- 1) monetarno-kreditna politika - antirecesiona politika se ostvaruje putem ekspanzivne, a antiinflaciona putem restriktivne monetarno-kreditne politike (politika jeftinog novca i niskih kamatnih stopa)
- 2) fiskalna politika - obuhvata državne rashode i poresku politiku; antirecesiona politika podrazumeva povećanje državnih rashoda i smanjenje poreza, a antiinflaciona smanjenje državnih rashoda i povećanje poreza.

U situaciji kada postoji inflacija tražnje na nivou pune zaposlenosti primenjuju se restriktivna monetarno-kreditna politika, oštra poreska politika i restriktivna politika opšte i zajedničke potrošnje. Kada postoji nezaposlenost uz stabilnost cena tu je ekspanzivna monetarno-kreditna politika, blaga poreska politika ekspanzivna politika opšte i zajedničke potrošnje. Kada nedovoljnu privrednu aktivnost i nezaposlenost prati inflacija multifaktorskog karaktera treba ka onim sektorima i granama koji predstavljaju uska grla proizvodnje i koja generiraju inflatorne tendencije usmeriti selektivno-ekspanzivnu monetarno-kreditnu politiku, selektivno blagu poresku politiku i selektivno ekspanzivnu politiku opšte i zajedničke potrošnje.

49. INFLACIJA I NEZAPOSLENOST.

Stopa pune zaposlenosti odgovara odnosu: broj aktivnog stanovništva / broj potencijalno aktivnog stanovništva = 1. Tolerantna stopa nezaposlenosti je 1,5-5%. Nezaposlenost je u tesnoj vezi sa cikličnim razvojem privrede, najveća je u periodu privredne kontrakcije, a najmanja u fazi ekspanzije. Različiti uzroci utiču i na pojavu različitih oblika nezaposlenosti kao što su: otvorena i prikrivena, voljna i prinudna, kratkotrajna i dugotrajna, strukturna, ciklična, frikciona, sezonska, latentna, stagnantna... Marks je razlikovao 3 oblika nezaposlenosti:

1. tečni oblik prenaseljenosti - radnici su čas zaposleni, čas ne
2. latentni (prividni) oblik prenaseljenosti - javlja se u poljoprivredi; nezaposlenost je prikrivena prezaoplenošću
3. stagnantni oblik prenaseljenosti - radnici koji su izgubili svoju profesiju usled razvoja tehnike

Prema savremenoj ekonomskoj teoriji oblici nezaposlenosti su:

- strukturna
- ciklična
- frikcionalna
- prikrivena

50. DEFLACIJA I DEVALVACIJA - REVALVACIJA I DEZINFLACIJA.

Deflacija je monetarna pojava suprotna inflaciji i ispoljava se kao disproporcija novčanih i robnih fondova, gde su novčani fondovi manji od robnih (rashodi manji od prihoda). Reč je o procesu koji dovodi do porasta vrednosti novca preko smanjivanja njegove količine u prometu. Količina roba i usluga premašuje količinu novca u opticaju. Razlikujemo endogene (kretanje u toku konjunktornog ciklusa, pa se deflacija javlja kao direktna posledica krize hiperprodukcije) i egzogene uzroke deflacije (potiču od deflatorne monetarne politike države koja izrazito restriktivnim merama prouzrokuje stanje krize. Izlazak iz deflacije naziva se reflacija. Država može primenjivati deflacione mere za usporavanje rasta količine novca u opticaju, u cilju sputavanja inflacije. To se zove dezinflacija.

Devalvacija i revalvacija su monetarne mere države koje imaju implikacije na svetsko tržište i međunarodne ekonomske i trgovinske odnose između zemalja. Devalvacija, kojom se postiže promena deviznog kursa, predstavlja značajnu odluku države da domaća valuta postane jeftinija u odnosu na stranu. Ona treba da doprinese stimulanju izvoza i destimulanju uvoza preko promena izvoznih i uvoznih cena (domaća roba postaje jeftinija na stranom tržištu, a strana skuplja na domaćem). Pобољшanje platnog bilansa nastaje u uslovima pozitivne razlike između promena u agregatnom dohotku i agregatnoj potrošnji koje izaziva devalvacija.

ΔPB (promena platnog bilansa) = ΔY (promena agregatnog dohotka) - ΔP (promena agregatne potrošnje)

Revalvacija je monetarna mera suprotna devalvaciji. Revalvacija kojom se vrši promena deviznog kursa, predstavlja odluku države da domaća valuta postane skuplja u odnosu na stranu (stimuliše uvoz, destimuliše izvoz).

51. LIMITI TRŽIŠTA

Tržište je skup svih robno-novčanih veza između ekonomskih subjekata u društvu, u kome je izvršena podela rada (mesto sučeljavanja ponude i tražnje koje se ispoljava posredstvom cena). Osnovni smisao funkcionisanja tržišta je da putem cena ostvaruje 4 funkcije: informativnu, selektivnu (izbor roba i usluga), alokativnu (razmeštaj faktora proizvodnje, u odgovarajuće oblasti, za čijom proizvodnjom postoje stvarne društvene potrebe), distributivnu (raspodela stvorenog dohotka između subjekata na osnovu tržišno formiranih cena faktora proizvodnje i roba i usluga)

Tržišni automatizam ne može da deluje perfektno. Sfere imperfečnosti tržišta su:

1. Nemogućnost potpunog regulisanja odnosa putem cena u delatnostima gde tržište ne pruža blagovremeno potrebne informacije;
2. Nemogućnost autonomnog regulisanja odnosa putem tržišta kod pojava koje sprečavaju uspostavljanja ravnoteže u smislu prilagođavanja graničnog troška ceni tj. graničnom prihodu;
3. Neefikasnost tržišta kao alokacijskog mehanizma u slučaju eksternalija i "javnih" dobara gde tržišni mehanizam vodi ka suboptimalnoj ravnoteži usled njegove nemogućnosti da registruje sve eksterne faktore;
4. Neefikasnost tržišta u delatnostima koje su od strateškog značaja za društvo, a koje imaju svoje brojne specifičnosti (poljoprivreda);
5. Neefikasnost tržišta u ostvarivanju posebnih ciljeva u vezi promene privredne strukture i regionalnog razvoja;
6. Nemogućnost autonomnog tržišnog regulisanja u okviru namenske raspodele dohotka na AK i potrošnju;
7. Tržište ne može da ostvaruje pojedine ciljeve i zadatke društva u socijalnoj sferi;
8. Nemogućnost funkcionisanja tržišne privrede u uslovima nepostojanja integralnog tržišta tj. slobodne cirkulacije roba, usluga, rada i kapitala;
9. Neravnoteže na tržištu koje mogu nastati usled težih poremećaja društvene proizvodnje, cikličnih kriza, inflatornih kretanja...;
10. Organizacione deformacije tržišta usled prisutnog monopolskog obrazovanja cena.

Nedostatke koji proističu iz ex post delovanja tržišta treba korigovati na osnovu ex ante delovanja plana. Zato je neophodno uzajamno preplitanje makroekonomskog planiranja i makroekonomske politike sa tržištem i njihova ekonomska koordinacija. Problemi u vezi osnovnih limita tržišta se ogledaju u mogućnostima njegovog precenjivanja (u onim slučajevima kada se tržištu prepušta da rešava neka fundamentalna pitanja i probleme, koji se mogu daleko povoljnije rešiti svesnom društvenom akcijom) i potcenjivanja (merama ekonomske politike, zakonskim propisima i preteranim uplitanjem regulative u privredni život se sprečava povoljnije uticanje tržišta na privredne tokove).

52. PONUDA I TRAŽNJA.

Pod ponudom se podrazumeva određena količina i vrsta materijalnih usluga koju su prodavci spremni da ponude na prodaju po odgovarajućim cenama. Pod tražnjom se podrazumeva određena količina i vrsta materijalnih dobara i usluga koju su kupci spremni da kupe po odgovarajućoj ceni. Ponuda se nalazi u tesnoj vezi sa proizvodnjom (deo proizvodnje, zavisi od obima i strukture proizvodnje), a tražnja sa potrošnjom (krajnji cilj tražnje je upotreba dobara za zadovoljavanje određenih ljudskih potreba. I ponuda i tražnja se mogu izražavati u naturalnim (komadi, jedinice, kilogrami, mere) i vrednosnim pokazateljima (preko cene). Sa aspekta tržišta i ponuda i tražnja mogu biti: lokalne, nacionalne i svetske. Sa gledišta vremenskog kriterijuma: dnevne, nedeljne, mesečne i godišnje. Po tome ko vrši ponudu (ponuda 1 preduzeća, 1 privredne grane ili agregatna (ukupna) ponuda), izaziva tražnju (pojedinačna, 1 privredne grane, ukupna tražnja celog društva. Sa gledišta namene postoje ponuda sredstava za proizvodnju i tražnja za proizvodnim dobrima, ponuda finalnih sredstava i tražnja za potrošnim dobrima. I sa aspekta porekla ponuda je domaća i inostrana (uvoz), a agregatna tražnja je domaća i inostrana (izvoz).

Tražnja. Činioci koji deluju na strukturu i obim tražnje su:

- 1) sistem potreba - iza tražnje uvek stoji neka potreba mada se one kvantitativno ne poklapaju,
- 2) dohodak - porast dohotka omogućava povećanje tražnje,
- 3) cene - što je cena robe viša, tražnja je manja, i obrnuto.

Međusobni odnos cene proizvoda i tražene količine može se predstaviti preko:

- A) Skale tražnje - niz alternativnih mogućnosti, koje izražavaju odnos između cene proizvoda, koja se menja, i traženih količina pri promeni cene; cena proizvoda i obim tražnje nalaze se u odnosu obrnute zavisnosti;
- B) Krive tražnje - izvodi se iz skale tražnje; izražava pravilnost po kojoj će se sa sniženjem cena povećati tražnja, i obrnuto;
- C) Putem algebarske funkcije - 4 razvojna oblika zakona:
  1. **Kurno - Maršalov zakon** (Antoan Ogisten Kurno, 1838. prvi formulisao jednačinu opšteg zakona tražnje i Alfred Maršal): $T = f(p)$; T - tražena količina robe, p - cena robe; $\Rightarrow$ tražnja i cena određene robe se kreću u suprotnim pravcima, tražnja je funkcionalno zavisna od cene robe, cena robe može se promeniti pod uticajem kretanja količine robe.
  2. **Valrasov zakon** (Leon Valras) primećuje nedostatak Kurno-Maršalovog zakona (cena posmatrane robe je jedina promenljiva veličina, dok su potrebe, cene ostalih proizvoda i dohodak konstantni) i donekle ga

koriguje (uvodi pretpostavku o međusobnoj zavisnosti tražnje jedne robe i tržišnih cena ostalih roba):
 $T = f(p_1, p_2, p_3, \dots, p_n)$ - cene svih roba.

3. **Hiks - Alenov zakon** (Džon Hiks - Nobelova nagrada 1972. i Roj Alen) uvode i dohodak u analizu: $T = f(p_1, p_2, p_3, \dots, p_n, D)$; razlikuju i "efekat supstitucije" i "efekat dohotka".
4. **Mur - Šulcov zakon** (Henri Mur i Henri Šulc): $T = f(p_1, p_2, p_3, \dots, p_n, D, t)$ - teoriju tražnje sa statičke prevode na dinamičku, unošenjem vremenskog elementa u formulu.

Ponuda. Međusobni odnos cene proizvoda i nuđene količine može se predstaviti preko:

- A) Skale ponude - niz alternativnih mogućnosti, koje izražavaju odnos između cene proizvoda, koja se menja, i neđenih količina pri promeni cene; cena proizvoda i obim ponude nalaze se u zavisnom odnosu;
- B) Krive ponude - izvodi se iz skale ponude; izražava pravilnost po kojoj se sa porastom cena povećava ponuda, i obrnuto;
- C) Putem algebarske funkcije - količina nuđene robe je zavisno promenljiva veličina, a cena robe je nezavisno promenljiva; zakon ponude prvi je formulisao A. Kurno: $S_x = f(p_x)$ - cene i obim ponude nalaze se u odnosu upravne srazmere.

53. CENOVNA ELASTIČNOST PONUDE.

Elastičnost ponude treba da izrazi osetljivost ponude nekog proizvoda (mogućnost njenog prilagođavanja na promene cene tog proizvoda. Meri se koeficijentom elastičnosti ponude koji predstavlja količnik između procentualne promene nuđene količine robe x i procentualne promene cene robe x .

$$E_{sx} =$$

E_{sx} - koeficijent elastičnosti ponude, Q_{sx} - početna količina ponude robe x , ΔQ_{sx} - promena u obimu robe x , p_x - tržišna cena robe x , Δp_x - promena u tržišnoj ceni robe x .

Razlikujemo 5 oblika elastičnosti po intenzitetu promene:

- 1) savršeno elastična ponuda - cena se ne menja, dok obim ponude raste ili opada; $E_{sx} = \infty$
- 2) elastična ponuda - ponuda reaguje u većoj meri nego što su promene cene; $E_{sx} > 1$
- 3) jedinična (unitarna) elastičnost ponude - promene u količini ponude su srazmerne promeni cene; $E_{sx} = 1$
- 4) neelastična ponuda - cene brže reaguju u odnosu na ponudu; $E_{sx} < 1$
- 5) savršeno neelastična ponuda - promena cene ne izaziva promenu u količini; $E_{sx} = 0$

54. CENOVNA ELASTIČNOST TRAZNJE.

Može biti direktna i unakrsna. Direktna elastičnost tražnje pokazuje kako tražnja za nekim proizvodom reaguje na promenu cene tog proizvoda. Elastičnost tražnje je manja ako je pri datoj promeni cene proizvoda manja i promena tražene količine robe, i obrnuto. Meri se koeficijentom elastičnosti, koji se može definisati kao odnos između procentualne promene u količini tražene robe i procentualne promene cene tražene robe:

$$E_{dx} =$$

E_{dx} - koeficijent direktne elastičnosti tražnje, Q_{dx} - početna količina tražnje robe x , ΔQ_{dx} - promena u obimu tražnje robe x , p_x - tržišna cena robe x , Δp_x - promena u tržišnoj ceni robe x .

Postoji 5 oblika elastičnosti po intenzitetu promena:

- 1) savršeno elastična tražnja - i najmanji porast cene obustavlja prodaju, i obrnuto; $E_{dx} = \infty$
- 2) elastična ponuda - varijacije u kretanju tražnje veće su od varijacija u kretanju cena; $E_{dx} > 1$
- 3) jedinična (unitarna) elastičnost ponude - promena cene se odražava obrnuto proporcionalno na promene u tražnji; $E_{dx} = 1$
- 4) neelastična ponuda - varijacije u kretanju tražnje manje su od varijacija u kretanju cena; $E_{dx} < 1$
- 5) savršeno neelastična ponuda - promena cene ne izaziva promenu u tražnji; $E_{dx} = 0$

Postoje još Gifenov paradox ("inferiorna dobra") i Veblenov efekat ("luksuzna dobra").

Unakrsna elastičnost tražnje treba da pokaže kako tražnja za jednom vrstom roba reaguje na promenu cene neke druge robe, meri se koeficijentom elastičnosti koji se dobija kada se relativna promena tražene količine 1 proizvoda stavi u odnos sa relativnim promenama cene drugog proizvoda:

$$E_{dx/y} =$$

Ako je $E_{dx/y} = 0 \Rightarrow$ na tražnju robe x , ne utiče promena u ceni robe y (inferiorna dobra), ako je $E_{dx/y} > 0$ - robe supstituti - elastična tražnja (one koje zadovoljavaju istu čovekovu potrebu, mada se razlikuju po svojim svojstvima - zamena originala surogatima), a ako je $E_{dx/y} < 0$ - komplementarna dobra - neelastična tražnja (ne mogu se trošiti nezavisno jedna od drugih: pad cene jedne dolazi do porasta cene druge)

Dohodovna elastičnost tražnje pokazuje odnos između relativne promene tražene količine neke robe i relativne promene realnog dohotka:

$Ed_x/D =$

Ako je $Ed_x/D > 0$ - superiorna dobra, ako je $Ed_x/D < 0$ - inferiorna dobra, $Ed_x/D = 0$ - na promene tražene količine proizvoda nemaju uticaja promene dohotka.

Engelovi zakoni (rezultati istraživanja o uticaju visine realnog dohotka na strukturu potrošnje stanovništva):

- Prvi Engelov zakon - što je dohodak veći to je procentualno učešće izdataka za ishranu u ukupnom D manje;
- Drugi Engelov zakon - udeo izdataka za odeću u ukupnom D, ne zavisi od D;
- Treći Engelov zakon - udeo izdataka za stovanje, ogrev i osvetljenje ne zavisi od D;
- Četvrti Engelov zakon - udeo izdataka za higijenu, kulturu, sport, putovanja se povećava sa D.

55. TRŽIŠNA STANJA

Štalbergova tabela:

	ponuda	Mnogi	Nekoliko	Jedan
Tražnja				
Mnogi				
Nekoliko				
Jedan				

56. USLOVI NASTAJANJA KONKURENCIJE.

Konkurencija, u kojoj se pojavljuje veliki broj učesnika, je takvo tržište koje podrazumeva:

- "utakmicu" između prodavaca sa ciljem da svoju robu prodaju po što boljim uslovima i u što većem obimu;
- "utakmicu" između kupaca koji se nadmeću u nabijanju cena kako bi došli do željene robe;
- "utakmicu" između prodavaca i kupaca, gde svaka strana nastoji da ostvari što povoljnije rezultate za sebe

57. USLOVI ZA SLOBODNU KONKURENCIJU.

Slobodnu konkurenciju determinišu sledeće pretpostavke:

- **atomiziranost ponude i tražnje** - cene robe se slobodno formiraju u zavisnosti od ponude i tražnje; nijedan od učesnika na tržištu ne može samostalno da utiče na cenu;
- **homogenost robe** - supstitutivnost među proizvodima je velika. U protivnom, proizvođač bi mogao da putem boljeg kvaliteta svojih proizvoda utiče na podizanje cena;
- **približno jednaka kupovna moć kupaca** - niko od kupaca ne može da diktira cenu, niti može doći do sporazuma manje grupe kupaca u pogledu visine cene;
- **slobodno kretanje kapitala, rada i roba** - ne postoje nikakve prirodne, administrativne i ekonomske prepreke za proširivanje, sužavanje ili odustajanje od proizvodnje kada za to nastane potreba, ne postoji državno mešanje u privredne tokove;
- **potpuna transparentnost tržišta** - potrebno je da svi (i kupci i prodavci) budu upoznati sa stanjem na celokupnom tržištu.

58. MONOPOLNI INTERNI I EKSTERNI UZROCI.

Osnovne karakteristike potpuno monopolizovanog tržišta su:

- postoji jedan proizvođač (kupac) određenog proizvoda, što mu pruža mogućnost samostalnog određivanja cene i ostalih uslova prodaje (kupovine);
- postoji potpuna neelastičnost tražnje;
- mobilnost faktora robe i proizvodnje je onemogućena ili svedena na minimum;
- ne postoji mogućnost supstitucije proizvoda;
- ne postoje latentni prodavci (kupci) - ne postoji mogućnost da se pojave novi na tržištu.

59. UTROŠAK PROIZVODNIH ČINILACA I PROIZVODNA FUNKCIJA.

Svaki proces proizvodnje predstavlja jedinstvo triju činioaca (faktora proizvodnje): ljudskog rada, sredstava za rad i predmeta rada. Proizvodna funkcija je tehnički odnos između uloženi faktora u proizvodnju (INPUT) i obima proizvodnje koja se dobija na osnovu tih ulaganja (OUTPUT). Može se definisati na različitim nivoima: na nivou proizvodnog procesa, preduzeća, privrednih celina, privrede. Opšti oblik ove funkcije je:

$$q = f(x_1, x_2, x_3, \dots, x_n)$$

tj. maksimalna količina proizvoda q koja se može ostvariti korišćenjem faktora $x_1, x_2, x_3, \dots, x_n$. Jednaka količina proizvodnje može se ostvariti različitom kombinacijom proizvodnih faktora, čija se supstitucija može geometrijski izraziti preko familije izokvanti. Stepem supstitucije se može videti preko zakrivljenosti izokvante:

1. Ako je jako zakrivljena, faktori proizvodnje se teško supstituišu.
2. Ako je malo zakrivljena, lako.
3. Ako nema zakrivljenosti, savršeno su zamenjivi.
4. Ako je potpuno zakrivljena (L), apsolutna je nemogućnost supstitucije.

60. CENA PROIZVODNJE.

U kapitalističkoj proizvodnji deluje ekonomski zakon koji proizvedeni višak vrednosti raspodeljuje između grana proizvodnje tako da su ostvareni profiti približno jednaki u odnosu na uložene kapitale. Ako na uložene kapitale po granama proizvodnje (sp - sredstva za proizvodnju + pl - plaćanje radne snage) dodamo prosečnu zaradu na kapital, koja se naziva prosečan profit, dobijamo normalnu ili ravnotežnu cenu u sistemu privatnog kapitala, cenu proizvodnje, cp:

$$cp = sp + pl + (sp + pl) \times (PF/K); \quad (sp + pl) \times (PF/K) = ppf; \quad ppf' \text{ (prosečna profitna stopa)} = PF/K$$

Svaka privredna grana na svoj deo kapitala za proizvodnju robe dodaje prosečan profit na svoj deo kapitala. Kada pogledamo razliku između vrednosne cene i cene proizvodnje uočavamo da se ona nalazi u razlici između profita, koji privredna grana prisvaja preko cene i viška vrednosti, koji se u okviru te privredne grane proizvodi. Po granama proizvodnje ostvareni profit je veći / manji od proizvedenog viška vrednosti te grane.

$$ppf = vv \rightarrow \text{višak vrednosti}$$

Prodajom roba po tržišnoj ceni koja oscilira oko cene proizvodnje svaka privredna grana ostvaruje jednak profit na jednak kapital. ppf' je jednaka mera za sve. U sistemu privatnog kapitala tržišne cene ne osciliraju oko vrednosne cene, već oko cene proizvodnje kao normalne cene.

61. NORMALNA CENA U SISTEMU DRUŠTVENOG KAPITALA.

Ako bi se tržišne cene roba obrazovale oko nivo vrednosti cene, a uz pretpostavku da su plate radnika obrazovane jednako za jednak rad, imali bismo za rezultat da društveni kapital donosi veću zaradu u grani koja ima niži tehnički sastav, a manju u grani koja ima viši. Ove razlike nastaju zato što se i zarada na društveni kapital računa tako što se ostvarena akumulacija upoređuje sa vrednošću koja je uložena za oba proizvodna činioca, za nabavku sredstava za proizvodnju i za plaćanje radne snage (sp + pl). Procentni izraz akumulacije na uloženi društveni kapital naziva se stopa akumulativnosti:

$$ak' = a(\text{akumulacija}) / (sp + pl)$$

Jednaka akumulacija znači prosečnu akumulaciju prema društvenom kapitalu. Prosečna akumulacija se izračunava prema opštoj ili prosečnoj stopi akumulativnosti ($pa' = A/K$), odnosno kao procentni izraz ukupne akumulacije privrede prema veličini ukupnog društvenog kapitala koji je angažovan u sp + pl. Kada se na uložene kapitale po granama proizvodnje (sp+pl) doda prosečna akumulacija na društveni kapital, dobija se normalna ili ravnotežna cena u sistemu društvenog kapitala, cena proizvodnje, cp.

$$cp = sp + pl + (sp + pl) \times (A/K); \quad pa = (sp + pl) \times (A/K)$$

Svaka privredna grana na svoj deo kapitala za proizvodnju robe dodaje prosečnu akumulaciju na svoj deo kapitala. Prodajom roba po tržišnoj ceni koja oscilira oko cene proizvodnje svaka privredna grana ostvaruje jednaku akumulaciju na uloženi društveni kapital.

62. MONOPOLSKE CENE (GORNJA I DONJA GRANICA).

Monopolska cena je ona koja se ostvaruje na osnovu monopolskog položaja na tržištu. Njena struktura je:

$$mc \text{ (monopolska cena)} = ck \text{ (cena koštanja)} + mpf \text{ (monopolski profit)} \Rightarrow mpf = ppf + mexpf$$

Monopolista svoj proizvod prodaje po monopolskoj ceni koja je veća od društvene cene proizvodnje; može se monopolski ekstraprofit (mexpf) ostvariti u dužem vremenskom periodu, a formira se iz izvora:

1. prelivanjem viška vrednosti iz nemonopolisanih grana u monopolisane:
  - prodajom sirovina nemonopolisanim granama po cenama višim od cene proizvodnje,
  - kupovinom od nemonopolisanih grana po cenama nižim od cene proizvodnje,
  - zahvatanjem dela kupovne moći potrošača,
2. formira se iz radničkih najamnina povećanom eksploatacijom radne snage,
3. prelivanjem dela viška vrednosti od sitnih robnih proizvođača i stvaranjem tzv. "makaza cena",
4. korišćenjem patentnih prava,
5. prelivanjem viška vrednosti iz nerazvijenih zemalja, a preko svetske trgovine.

Najveći profit i najvišu monopolsku cenu monopolisti ostvaruju kada:

- postoji apsolutni monopol
- monopolističko preduzeće raspolaže svim potrebnim uslovima proizvodnje
- je tražnja za robom potpuno neelastična
- nema proizvođača supstituta.

Monopolske cene, čak i kad postoji potpuni monopol u nekoj grani imaju svoje granice:

- Kupovna moć stanovništva, gornji je ograničavajući faktor; elastičnost tražnje u odnosu na cene i dohodak predstavlja veoma važan instrument određivanja i odmeravanja cena od strane monopolista. U ekonomskoj teoriji se tačka koja označava cenu pri kojoj je najveća ukupna zarada monopolista kao obim proizvodnje pri kojem se ostvaruje najveća tačka naziva se Kurnoovljevom tačkom (Ogist Kurno).
- Značajan ograničavajući faktor povišenja monopolske cene je i položaj nemonopolisanih preduzeća i grana.

63. PREDUZETNIČKA FUNKCIJA.

Preduzetnička funkcija se svodi na ukupne organizatorske, rukovodeće, upravljačke, nadzorničke i usmeravajuće poslove u cilju:

1. stvaranja novih proizvoda

2. primene novih metoda proizvodnje
3. saznavanje vrste i veličine potreba kao i osećaja i pobuđivanja tih potreba
4. stvaranje novih privrednih preduzeća
5. otkrivanje novih tržišta za prodaju
6. otkrivanje novih tržišta za kupovinu.

Preduzeće stalno stvara količine novih proizvoda za tržište, primenjujući u njihovoj proizvodnji nove proizvodne metode, a uvek vodeći računa da se tržištu ponudi potrebna količina robe i da se reklamom pobuđuju potrebe za novim proizvodima. Ukoliko preduzeće želi da poboljša svoj ekonomski položaj, onda njegova delatnost mora biti stalno sračunata na reformisanje i revolucionisanje proizvodnih metoda kako bi se ostvarili optimalni proizvodni rezultati. Ovo reformisanje i revolucionisanje čini neodvojivi deo preduzetničke funkcije, u koju ne ulazi rešavanje socijalnih problema zaposlenih radnika. Na preduzeću je da proizvodi. Preduzetništvom se ostvaruje preduzetnička dobit. Koordinacija se definiše kao proces usklađivanja razvoja privrede prema društveno određenim ciljevima. Koordinacijom rada raznovrsnih privrednih preduzeća omogućuje se ostvarenje optimalnih ekonomskih rezultata za kraće vreme, što znači sa manjim utroškom rada. Zato je koordinacija, kao nužnost zajedničkog, društvenog delovanja, postala nužan uslov za ispunjavanje preduzetničke funkcije od strane proizvodnog preduzeća. Proizvodna preduzeća sve teže ispunjavaju funkciju koja proiztiče iz njihovog preduzetništva ukoliko koordinacijom nisu obezbeđeni uslovi za njihovo normalno razvijanje i revolucionisanje proizvodnih metoda.

64. DEFINICIJA I VRSTE PRIVATNIH PREDUZEĆA.

Sušтина kapitalističkog ekonomskog odnosa se zasniva na :

- 1) Privatnoj svojini na sp u rukama jedne klase ljudi i ekonomske prinude druge klase ljudi da radi na tim sredstvima, jer nema sopstvena sp.
- 2) Novu vrednost, koju stvaraju zaposleni radnici u privatnom preduzeću, vlasnici jednim delom isplaćuju radnicima kao plau, a drugi deo zadržavaju za sebe kao profit.
- 3) Neposredni cilj proizvodnje privatnog vlasnika kapitala je ostvarenje profita i vlasnik angažuje svoj kapital ako u izabranoj vrsti posla može da ostvari približno onoliko profita koliko i drugi vlasnici, na isti kapital.

Kapitalistička se preduzeća mogu obrazovati na tri načina:

1) INOKOSNO PREDUZEĆE - vlasništvo pojedinca (ili porodična firma). Ovde vlasnik ima u svojim rukama odlučivanje o poslovima i upravljanje proizvodnjom. Svojina, upravljanje i preduzetnička funkcija su sjedinjeni u istom licu. Od prodaje roba i usluga vlasnik nadoknađuje troškove proizvodnje, a sve ono što je iznad toga je profit vlasnika. I profit i gubici su u celini njegovi. Ovo je firma sa neograničenom odgovornošću. Vlasnik je za sve obaveze koje ima prema poveriocu odgovoran celom svojom imovinom, a ne samo vrednošću koja se nalazi u njegovom preduzeću.

2) ORTAČKO PREDUZEĆE - zajedništvo kapitala više vlasnika; zna se koliki je čiji udeo u kapitalu i prema tome, ako se ugovorom ne odredi drugačije, vlasnici imaju pravo na učešće u ostvarenom profitu. Kad je reč o odlučivanju o bitnim pitanjima razvoja firme, potrebna je saglasnost svih ortaka. Tekuća pitanja organizacije i upravljanja poveravaju se posebnom licu - poslovođi. Ostvareni godišnji profit preduzeća ortaci mogu uzimati svaki prema svom procentnom udelu što se obično ne čini (primaju samo ugovoreni deo kao platu). Ostali deo profita se koriste za proširivanje poslova. Svaki ortak odgovara neograničeno, celokupnom svojom imovinom, a ne samo onim delom koji je uložio u preduzeće. Svaki ortak mora izmiriti celokupan dug iz svoje imovine, ako ostali ortaci to nisu u mogućnosti.

3) DEONIČARSKO DRUŠTVO - oblik krupne kapitalističke organizacije koji se obrazuje spajanjem većeg broja pojedinačnih kapitala tako što vlasnici novca kupuju određeni broj deonica. Kupovinom deonica vlasnici postaju deoničari jer svako od njih ima određeni deo kapitala tog preduzeća. Ulaganje kapitala u DD zasniva se na poverenju u to preduzeće. Deonica (akcija) je hartija od vrednosti na kojoj je naznačen deo kapitala DD-a koji je prilikom osnivanja tog društva određen kao jedinica uloga pojedinca (nominalna vrednost deonice). Kupovinom deonice ulagač postaje suvlasnik DD-a, a njegov suvlasnički deo zavisi od broja deonica koje je kupio prema ukupnom broju deonica koje su emitovane pri osnivanju ili proširivanju DD-a. deonica nosi ime DD-a koje ga izdaje, a imena trenutnih vlasnika nalaze se kod DD-a ili kod banke koja to DD zastupa. Deoničar ima ograničenu odgovornost (ograničeno odgovoran za poslovanje DD-a). Postoje individualni i institucionalni vlasnici. Deo profita koji godišnje pripada deoničarima naziva se dividenda, ona je manja od profita, a veća od kamate. Izvori za proširivanje poslova u DD-u su:

1. deo profita koji nije raspodeljen u obliku dividendi, pa ostaje u preduzeću za razvojne fondove;
2. bankarski zajmovi čija veličina zavisi od poverenja banke;
3. dodatni kapitali koji se prikupljaju ili u obliku obveznica ili u obliku novih deonica.

Obveznica je hartija od vrednosti, posebna vrsta menice, kojom se lice obavezuje da će licu koje je uložili novac u kupovinu obveznice plaćati godišnje određenu kamatu sve do vremena, predviđenog obveznicom, kada je dužno da vrati glavnicu. To je potvrda na zajam koji se posle određenog roka mora vratiti i svake godine kamata isplatiti bez obzira da li je lice ostvarilo profit ili ne. Vlasnik obveznice nije suvlasnik DD-a, pa nema ni prava upravljanja poslovima DD-a. Deonica je potvrda na kapital. Vlasnik deonice ima pravo učestvovanja u raspodeli profita i pravo upravljanja. Postoje još i privilegovane deonice koje donose vlasniku unapred utvrđenu dividendu, koja se utvrđuje u procentu od nominalne vrednosti deonice.

65. UPRAVLJANJE U DEONIČARSKOM DRUŠTVU - TEHNOSTRUKTURA.

Najviši organ upravljanja DD-a je skupština deoničara u kojoj, po pravilu svaki deoničar ima onoliko glasova koliko ima deonica. Tu važi deoničarski princip "jedna deonica - jedan glas". Izbor rukovodeće grupe ljudi će biti u rukama one grupe ljudi koja ima kontrolni paket deonica (teorijski >50% od ukupnog broja deonica). Upravljačka ekipa u samoj korporaciji su menadžeri ili profesionalni upravljači (tehnostuktura). Ona se bavi upravljanjem proizvodnjom, vodi računa o ekonomskom interesu preduzeća, nalazi najkraće puteve za njegovo ostvarenje. Na ovaj način se u DD-u odvaja svojina kapitala od upravljanja kapitalom. Vlasništvo je u rukama deoničara, a preduzetnička funkcija u rukama profesionalnih upravljača DD-a. U korporaciji preduzetništvo postaje stvar stručnog štaba koji u sadejstvu sa subjektima različitog nivoa odlučivanja brinu o efikasnom radu DD-a.

66. NAČIN OBRAZOVANJA PREDUZEĆA KOJA KORISTE DRUŠTVENA SREDSTVA.

Preduzeća koja koriste društvena sredstva obrazuju se na tri načina:

1) u obliku DRŽAVNOG PREDUZEĆA KAO NEROBNOG PROIZVOĐAČA - ovde privatni kapital postaje državni kapital nacionalizacijom u smislu da:

- a) dobit koju državno preduzeće ostvari, pripada državnim fondovima iz kojih se formiraju nove investicije o čijoj upotrebi odlučuju državni privredni organi, a pri tome su plate radnika po kategorijama zanimanja i radnih mesta određene od strane državnih privrednih organa i
- b) država kao vrhovni vlasnik kapitala određuje preduzeću šta će i koliko proizvoditi i kome isporučivati.

Ovakav koncept preduzeća zasniva se na potiskivanju tržišnih zakona, jer se državnim privrednim planom regulišu svi bitni odnosi u strukturi privrede kao i odnosi raspodele u svakom pojedinačnom preduzeću. Ovo preduzeće nema slobodu izbora one vrste proizvoda koja bi donosila veću dobit za društvene fondove i veće plate za zaposlene radnike. Zato se za ovo preduzeće pre može reći da je pogon u lancu tehničke podele rada, a ne privredni subjekt kao robni proizvođač. Posledice nerentabilne proizvodnje snose rukovodeći organi preduzeća imenovani od strana državnih organa i njima su odgovorni. Preduzetnička funkcija je podeljena između njih i državnih privrednih organa. Izvor kapitala za proširivanje preduzeća nalazi se u državnim fondovima akumulacije odakle se sredstva dodeljuju onim preduzećima koja su privrednim planom predviđena za proširivanje i modernizaciju. Ovo preduzeće posluje po sistemu dobiti jer je njegov osnovni planski pokazatelj stopa dobiti, dobit prema društvenom kapitalu (do/k). Preduzeće koje koristi društveni kapital može efikasno poslovati samo ako se prilagođava zahtevima tržišta, a ne zahtevima plana.

2) u obliku SAMOUPRAVNOG PREDUZEĆA - ovaj oblik preduzeća javlja se kao jedan od načina da se obrazuje preduzeće koje ne bi bilo u obavezi prilagođavanja zahtevima plana već zahtevima tržišta. Samoupravno preduzeće koristi društvena sredstva koja prestaju da budu državni kapital. Ovde se radi o nesvojinskom konceptu društvenih sredstava zbog:

- a) dohodak (neto proizvod), koji preduzeće ostvari, radnici samostalno raspodeljuju na potrošnju i akumulaciju
- b) osnovni pokazatelj poslovnog uspeha u ovakvom preduzeću je dohodak po radniku (do/rs). Kategorija dobiti u ovom obliku preduzeća ne postoji.

Ovde ni jedan proizvodni činilac nema cenu upotrebe, ni rad, ni kapital. Izvor za proširivanje proizvodnje (akumulacija teži 0) se traži u dodatnim društvenim ulaganjima. Ovo je veoma pogodno tle za visoku stopu inflacije. Preduzetnička funkcija je kolektivizirana.

3) u obliku DRUŠTVENOG PREDUZEĆA - samostalni subjekat koji se po vrsti, količini i kvalitetu proizvoda prilagođava zahtevima tržišta, a ne zahtevima plana. U proizvodnji koristi kapital koji je društvena svojina. Mora da ostvari ne samo društveno određenu veličinu plata zaposlenih radnika, koje bi se kretale oko nivoa vrednosti radne snage, već i određenu veličinu akumulacije na korišćeni društveni kapital. Izvor za proširivanje proizvodnje je akumulacija iz njegovih sopstvenih izvora i iz društvenog fonda akumulacije, koje preduzeće dobija kao kapital. Ovo se preduzeće može definisati i kao firma koja ima ekonomsku obavezu i prema društvu, da uvećava njegov kapital, i prema zaposlenim radnicima, da uvećava njihove plate. Preduzetnička funkcija je u rukama stručne profesionalne ekipe. Rukovodeću ekipu radnici mogu smeniti ako se po privrednom računu pokaže da ona ne obavlja valjano svoj posao.

67. MONOPOLISTIČKE ORGANIZACIJE.

Postoje 4 karakteristična oblika monopolističkih saveza, karakteristična prema različitom stepenu samostalnosti preduzeća u njihovom sastavu. To su:

1. KARTEL - oblik monopolističke organizacije u kome preduzeća zadržavaju proizvodnu i komercijalnu samostalnost u granicama koje su sporazumom između članica saveza određene. Kartelnim sporazumom obično se određuje: obim proizvodnje, podela tržišta, visina prodajne cene.

2. SINDIKAT - najviši oblik kartela u kome udružena preduzeća zadržavaju svoju proizvodnu samostalnost u okviru postignutog sporazuma, a komercijalne poslove poveravaju zajedničkom organu, sindikalnom birou. Prodaju gotovih proizvoda preduzeća, koja su u sastavu sindikata kao i nabavku sirovina za njihov račun vrši njihov zajednički organ kod koga se centralizuju sve narudžbine gotovih proizvoda i potrebnih sirovina. Monopolski ekstraprofit se ostvaruje preko prodaje tako što se cena odredi na nivou iznad normalne cene, i preko kupovine sirovina od nemonopolisanih preduzeća.

3. TRUST - oblik monopolističke organizacije u kome preduzeća mogu formalno biti samostalna, a u suštini to nisu budući da su faktički pod jedinstvenom upravom koja rešava sva bitna proizvodna i komercijalna pitanja

udruženja. Preduzeća u trustu mogu zadržati pravnu samostalnost, što i čine naročito u zemljama u kojima se zakonima (antitrustovskim) zabranjuje organizovanje monopolističkih saveza. Uprava trusta obavlja ne samo poslove koordinacije poslovanja članica trusta već preuzima na sebe i poslove preduzetništva. Trust je jedinstvena organizacija, u njemu se prodajne cene mogu obrazovati prema uslovima proizvodnje prosečnih proizvođača (nije cena na duži rok). Cilj obrazovanja trusta je sužavanje konkurencije ili njeno isključivanje potiskivanjem konkurenata sa tržišta. Cena se može obrazovati na nižem nivou, u slučaju konkurentskih potreba, a da to ne šteti vitalnim interesima nijednog preduzeća u okviru trusta.

4. KONCERN - najčešći oblik monopolističke organizacije. Razlikujemo 2 oblika:

- A) horizontalno udruživanje kada se udružuju preduzeća iste privredne grane. U takvom slučaju se koncern od trusta razlikuje samo po ekonomskoj snazi jer često obuhvata veći broj kartela i trustova u jedinstvenu m.o.
- B) vertikalno udruživanje kada se udružuju proizvođači iz različitih grana proizvodnje, ali tako da udružena preduzeća zadržavaju formalnu samostalnost (češći oblik). U njegovom sedištu nalazi se veliko industrijsko preduzeće koje za potrebe svoje finalne proizvodnje ima čitav lanac krupnijih i sitnijih preduzeća koja finalistu snabdevaju sirovinama i poluproizvodima. Ovakav oblik se naziva KONGLOMERAT. Obično je delovanje svih ovih krupnijih i sitnijih firmi objedinjeno finansijskom podrškom jedne poslovne banke.

68. DA LI JE KAPITAL PRODUKTIVAN? (stepen efikasnosti uloženog kapitala).

Dve bitne odrednice produktivnosti su veličina kapitala po radniku (k/rs), što se zove organski sastav kapitala i stepen efikasnosti uloženog kapitala (p/k), što se ponekad zove produktivnost kapitala. Iz ovoga sledi jednačina:

$$p/rs = k/rs \times p/k,$$

koja pokazuje da se produktivnost rada može izraziti kao matematički proizvod organskog sastava kapitala i stepena efikasnosti upotrebe kapitala. Povećavanje kapitala po radniku i povećanje obima proizvodnje prema kapitalu povećava i produktivnost rada. Određeni stepen efikasnosti kapitala stoji kao jedan od uslova da radna snaga ostvari veći ili manji obim proizvodnje. Od činilaca proizvodnje samo je jedan produktivan, samo jedan proizvodi, a to je rad. Ostali činiooci, među kojima i kapital, omogućuju da rad bude manje ili više produktivan. Ako se već ne prihvata termin produktivnost kapitala, jer kapital ne stvara višak vrednosti, ipak se koristi termin produktivnije korišćenje kapitala. Kapital može vlasniku doneti veću zaradu ako je uložen u činioce proizvodnje koji omogućuju ekonomičniju proizvodnju i ako se ti činiooci koriste tako da se njegove prednosti iskoriste. Ostvaruje se veći proizvod prema veličini kapitala (p/k), a otuda i veći profit.

69. VARIJABILNI I KONSTANTNI KAPITAL.

Za proizvodnju robe potrebno je angažovati određenu sumu novca. Vlasnik novca mora ulagati novac u odgovarajućoj srazmeri i to tako da se jedan deo ulaže za nabavku sredstava za proizvodnju, a drugi deo za angažovanje radne snage. I jedan i drugi deo novca su kapital jer se iz celine ovog ulaganja očekuje odgovarajuća zarada i ta se zarada meri u odnosu na kapital uložen za oba proizvodna činiooca. Kapital se, u zavisnosti od toga kako različiti delovi kapitala učestvuju u obrazovanju vrednosti proizvoda deli na:

1. POSTOJANI (konstantni (c)) - deo kapitala angažovan za kupovinu sredstava za proizvodnju. Zove se postojani zato što sp učestvuju u obrazovanju vrednosti novog proizvoda tako što na nov proizvod prenesu onoliko vrednosti koliko iznosi njihova vrednost (odjednom - predmeti rada ili postepeno - sredstva za rad).
2. PROMENLJIVI (varijabilni (v)) - deo kapitala koji je uložen za plaćanje radne snage nije postojana nego promenljiva veličina sa gledišta obrazovanja vrednosti. Ovaj deo kapitala donosi vlasniku više nego što je vlasnik u taj deo kapitala uložio. Menja svoju vrednost u procesu proizvodnje, vraća se vlasniku uvećan za višak vrednosti, jer je on stvaralac viška vrednosti (m).

Višak vrednosti stvara samo radna snaga, a vlasnik ga prisvaja po osnovi kapitala (angažovanja kapitala) - osnovna poruka teorije radne vrednosti. Vrednost robe (w) je, prema tome:

$$w = c + v + m$$

70. CELOKUPNI OBRT KAPITALA.

Jedan kružni tok izdvojen iz neprekidnog kružnog kretanja kapitala - počev od ulaganja novca za angažovanje činilaca proizvodnje preko proizvodnje do prodaje gotovih proizvoda za novac - naziva se obrt kapitala. Vreme u kome se izvrši jedan kružni tok, naziva se vreme obrta kapitala, koga čine vreme proizvodnje i vreme prometa. Vreme proizvodnje se sastoji iz vremena u kome teče proces rada, vremena prekida rada, vremena za delovanje prirodnih sila i vremena za delovanje fizičko - hemijskih procesa. Vreme prometa sastoji se iz vremena kupovine i vremena prodaje. Vreme kupovine je protek vremena potreban da se raspoloživim novcem nabave odgovarajuća sredstva za rad i predmeti rada i angažuje radna snaga zaključivanjem ugovora o radu. Vreme prodaje je protek vremena potreban da se prodaju gotovi proizvodi i sredstva iz robnog oblika ponovo pretvore u novčani oblik. Broj obrta kapitala (n) izračunava se tako što se godinu dana (O) podeli vremenom trajanja jednog obrta (o) iskazanom u istim jedinicama mere (dan, nedelja, mesec).

$$n = O/o$$

Cilj preduzeća je da broj obrta kapitala tokom godine bude što veći, odnosno vreme jednog obrta što kraće.

71. RADNA SNAGA (KAO ROBA).

Smit i Rikardo nisu razlikovali radnu snagu kao robu od rada kao supstance vrednosti. Oni nisu uočili ekonomski zakon, koji je kasnije definisao Karl Marks, zakon vrednosti radne snage po kome je radnik u kapitalizmu plaćen po vrednosti, a ipak stvara više vrednosti nego što iznosi vrednost njegove radne snage. Marks je uveo u analizu pojam radne snage kao robe. Tretirati radnu snagu kao robu znači definisati joj dva svojstva, vrednost i upotrebnu vrednost, a u okviru društvenih uslova u kojima ova svojstva mogu da se ispolje. Radnicima se plaća vrednost radne snage, a kupuje njena upotrebna vrednost. "Vrednost radne snage određuje se, kao i vrednost svake druge robe, radnim vremenom potrebnim za proizvodnju, pa dakle i za reprodukciju ovog naročitog artikla". Radna snaga je specifična roba (roba sui generis) u smislu da, za razliku od drugih roba, može da stvori više vrednosti nego što je njena vrednost = višak vrednosti. Upotrebna vrednost radne snage sastoji se u njenoj korisnosti za vlasnika kapitala. Vlasnik angažuje radnu snagu da bi njenim korišćenjem u proizvodnji ostvario više nego što je u taj posao uložio = višak vrednosti (profit). Radna snaga za preduzeće nema upotrebnu vrednost ako ne povećava profit vlasnika kapitala, odnosno dobit preduzeća.

72. PLATA KAO DOHODAK I TROŠAK.

Teorija radne vrednosti platu radnika definiše kao cenu radne snage. Plata je novčani izraz vrednosti radne snage. Plata ne može biti cena rada bez obzira što se prilikom obračuna radnikove plate vodi računa o radu koji je obavio, zato što bi izjednačavanje plate sa radom koji je radnik uložio nestalo viška vrednosti koji radnik stvara delom svog rada. Plata radnika je sa gledišta preduzeća trošak proizvodnje, a za radnika je dohodak kao izvor egzistencije. Dok preduzeće teži da svoj izdatak minimizira, radnik teži da svoj dohodak maksimizira. Ova dva interesa su motor progresu, i ako nisu utkani u privredni sistem, onda se takva privreda sporije razvija ili stagnira.

73. NOMINALNA I REALNA VREDNOST PLATA.

Kao analitičke oblike plata razlikujemo:

1. NOMINALNU - ukupna suma novca koju radnik primi kao cenu, za svoju radnu snagu koju angažuje u privatnom ili društvenom preduzeću, i
2. REALNU - ukupna količina proizvoda i usluga koju radnik može da kupi za primljeni iznos novca, za ostvarenu nominalnu platu. Veličina realne plate zavisi od:
  - nominalne plate, i
  - cena roba i usluga koje radnici normalno troše.

Porast nominalnih plata javlja se kao uzrok porasta cena roba i usluga. Jedan od osnovnih zakona svake proizvodnje je da se realne plate ne mogu povećavati više nego što iznosi porast društvene produktivnosti rada.

74. CENA ROBE (CENA KOŠTANJA I PROFIT).

Kao što radna snaga ima cenu upotrebe, tako i kapital ima cenu upotrebe. Preduzeće iz proizvedene nove vrednosti isplaćuje radnicima plate koje su jednake vrednosti njihove radne snage, a ostatak predstavlja profit koji se može računati na dva načina:

- 1) $do = cr - (sp + pl)$ tj. kao razlika između tržišne cene robe i troškova proizvodnje u koje ulaze materijalni izdaci i izdaci za plate radnika;
- 2) $do = np - pl$, gde neto proizvod predstavlja razliku cene robe i materijalnih izdataka za sredstva za rad i predmete rada.

Veću dobit ostvaruje proizvođač koji ima manje troškove proizvodnje po jedinici proizvoda. Ovi se troškovi proizvodnje drugačije nazivaju cena koštanja proizvoda (ck) što se svodi na utrošeni kapital po jedinici proizvoda.

$$ck = sp + pl$$

Smanjivanje troškova proizvodnje ostvaruje se povećanjem produktivnosti rada. Da bi se dobit povećala, treba:

- 1) primeniti što bolja sredstva za rad
- 2) ekonomisati na predmetima rada
- 3) smanjiti izdatke za radnu snagu (povećanjem produktivnosti njihovog rada)

Pravilo o povećanju dobiti sa smanjenjem troškova proizvodnje (cene koštanja) važi samo ako je tržišna cena proizvoda data veličina.

75. STOPA DOBITI.

Kada se dobit ostvarena u određenoj godini (godišnja dobit) stavi u odnos prema celokupnom predujmljenom kapitalu, postojanom i promenljivom, dobija se stopa dobiti (do'), odnosno profitna stopa (pf'). Ona pokazuje procentni izraz dobiti prema celokupnom predujmljenom kapitalu:

$$do' = do / (sp + pl) \quad k = (sp + pl) = \text{predujmljeni kapital}$$

U poslovnim knjigama vodi se i kretanje prodaje tokom godine da bi se na kraju godine mogao izvesti račun o ukupnom i neto prihodu i o dobiti. Završnim računom se svake godine izračuna koliko je dobiti ostvareno prema predujmljenom kapitalu (koliko je proizvodnja bila rentabilna).

76. DOBIT DRUŠTVENOG PREDUZEĆA.

Ako problem minimalne efikasnosti društvenog preduzeća posmatramo sa gledišta dobiti, onda se donja granica dobiti ne bi mogla formirati ispod nivoa kamate kao cene društvenog kapitala. Ukoliko preduzeće uspešnim poslovanjem ostvari više od toga, onda se taj višak može nazvati preduzetnička dobit. Deo preduzetničke dobiti je dodatna akumulacija (premija za rizik - prirast akumulacije u odnosu na kamatu kao utvrđenu cenu društvenog

kapitala), a deo je nagrada za upravljanje tj. prirast plata radnika preduzeća. U preduzetničku dobit ne treba računati ekstradohotke koji bi poticali iz monopolskih pozicija. Ostali deo dobiti, kada se oduzme kamata i eksterni ekstradohodak, raspodeljuje se na prirast plata zaposlenih (pl) i prirast akumulacije (a).

77. EKONOMSKI POLOŽAJ PREDUZEĆA (formule).

A) u sistemu privatnog kapitala

Ekonomski položaj privatnog preduzeća (sp) se može izraziti odnosom ostvarenog godišnjeg profita (pf) prema prosečnom profitu (ppf)

$$ep = pf / ppf$$

Prosečan profit se računa po ppf tako što se ukupan profit privrede podeli sa ukupnim kapitalom te privrede i pomnoži sa 100: $ppf = PF / K$. Ako je $ep = 1$ tj. ukoliko je godišnji profit jednak prosečnom profitu na predummljeni kapital, onda je njegov ep normalan. Ako je $pf > ppf$ ili $pf < ppf$ ep je povoljniji ili nepovoljniji.

B) u sistemu društvenog kapitala

Ekonomski položaj društvenog preduzeća se može izraziti kao odnos ostvarenog godišnjeg dohotka prema ravnotežnom dohotku (rd) = jednake plate po radniku i prosečna akumulacija kao ravnotežni elementi dohotka (neto proizvoda):

$$ep = d / rd; \quad d = rd - \text{normalan ep}; \quad d < rd \text{ ili } d > rd - \text{nepovoljniji ili povoljniji ep.}$$

78. EKSTRAPROFIT U PRIVATNOM PREDUZEĆU.

Ekstraprofit je profit koji se obrazuje iznad nivoa prosečnog profita. Razlikuju se 2 vrste po načinu ostvarivanja:

- 1) MONOPOLSKI EKSTRAPROFIT - potiče iz monopolskog položaja (po osnovi mogućnosti podizanja cena iznad nivoa normalne cene ili kupovinom sirovina po cenama koje su niže od normalne cene).
- 2) EKSTRAPROFIT OD POVOLJNIJIH USLOVA PROIZVODNJE - potiče iz povoljnijih tehnoloških, organizacionih i prirodnih uslova proizvodnje od prosečnih uslova u datoj privrednoj grani.

79. EKSTRADOHODAK U DRUŠTVENOM PREDUZEĆU.

Ekstradohodak je višak iznad ravnotežnog dohotka (višak iznad zbira plata radnika i prosečne akumulacije ($d > rd$)). Postoje 2 metoda za ostvarivanje ekstradohotka:

- 1) Sticanje monopolskog položaja na tržištu tako da društveno preduzeće stiče mogućnost da odredi takvu cenu koja mu obezbeđuje veći dohodak.
- 2) Sticanje povoljnijih uslova proizvodnje. Pri ovakvom obliku sticanja ekstradohotka razlikujemo interne i eksterne uzroke. Interni podrazumevaju ekonomisanje na činionicima proizvodnje i to na dva načina: prvi je efikasnije korišćenje raspoloživih činilaca proizvodnje, a drugi je proširivanje i modernizacija proizvodnje. U eksterne se uključuju povoljniji prirodni uslovi (zemljište i prirodna bogatstva su društvena svojina pa se pogodnosti u sticanju ekstradohotka u ovom sektoru privrede ne mogu pripisati boljem radu preduzeća koja koriste te povoljnije uslove proizvodnje) i monopolski položaj.

80. OBRAZOVANJE CENA PO GRANIČNOM PROIZVODU.

Kod onih grana proizvodnje čija je proizvodnja neposredno povezana sa korišćenjem zemljišta važe drugačija pravila obrazovanja cena. Ove se kao regulatorni uslovi za obrazovanje cena ne javljaju prosečni uslovi nego granični uslovi proizvodnje (oni koji zahtevaju najveće troškove proizvodnje po jedinici proizvoda). Tržišna cena formirana u graničnim uslovima omogućuje graničnom proizvođaču da nadoknadi sve materijalne izdatke i da ostvari neto proizvod koji bi bio jednak platama radnika i prosečnom profitu vlasnika kapitala. Ovaj slučaj obrazovanja cena prema graničnim uslovima nastaje u pomenutim delatnostima privrede zbog toga što je u njima prirodni faktor bitan za veličinu troškova proizvodnje.

81. POJAM DIFERENCIJALNE RENTE.

Razlika između graničnih troškova proizvodnje i individualnih troškova na boljim parcelama zemljišta pripada vlasniku zemljišta kao njegov dohodak. Ovaj se dohodak naziva diferencijalna renta. Ona je renta jer predstavlja dohodak koji se ostvaruje bez ulaganja rada, kapitala i preduzetništva, a ostvaruje se po osnovi vlasništva nad određenom nepokretnošću, zemljom. Ona je diferencijalna zato što potiče iz razlike između društvene više cene proizvoda i niže individualne vrednosti tih proizvoda. Vlasnici zemlje ostvaruju zemljišnu rentu, u ovom slučaju diferencijalnu. Zakupci ostvaruju profit na uloženi kapital. Zaposleni radnici ostvaruju platu za svoj rad. Iznos rente se računa za godinu dana.

82. DIFERENCIJALNA RENTA I.

Marks je naziva "lažna socijalna vrednost". To je dohodak vlasnika zemlje koji on ostvaruje zato što je vlasnik plodnije parcele zemljišta i parcele koja je bliža tržištu, Dva se uzroka za obrazovanje ove rente:

- 1) Plodnost zemljišta - vlasnik zemlje će od zakupca zahtevati veću rentu za određenu površinu zemlje ako je to zemljište plodnije, ako uz prosečna ulaganja kapitala donosi veći prinos. Diferencijalna renta je razlika između ukupnog prihoda i cene proizvoda.
- 2) Položaj prema tržištu - vlasnici koji imaju parcele bliže tržištu će zahtevati od zakupca veću rentu, a zato što su od njihovih parcela do tržišta manji troškovi prevoza robe nego što su granični troškovi. Vlasnici bližih parcela ostvarivaće diferencijalnu rentu.

Što su društvene potrebe za poljoprivrednim proizvodima veće, to će se uzimati u obradu i manje plodne i udaljenije parcela zemljišta, pa će i cene poljoprivrednih proizvoda biti više.

83. DIFERENCIJALNA RENTA II.

Nastaje kao rezultat intenzifikacije poljoprivredne proizvodnje (rezultat povećanog prinosa usled dodatnog ulaganja kapitala na korišćenim zemljišnim parcelama). Dodatno ulaganje kapitala na istu površinu zemljišta obično znači primenjivanje agrotehničkih mera kojima se poboljšava kvalitet zemljišta i povećava prinos. To je metod stvaranja ekstraprofita u poljoprivredi od strane korisnika zemljišta. Ovako ostvaren ekstraprofit pripada korisniku zemljišta sve dok traje ugovor o zakupu. Kad istekne rok tog ugovora, vlasnik može zahtevati od zakupca da mu poveća godišnji iznos diferencijalne rente. Ovakav se ekstraprofit, koji prisvaja vlasnik sa zaključivanjem novog ugovora, naziva se diferencijalna renta II.

84. APSOLUTNA I DIFERENCIJALNA RENTA.

Diferencijalna se renta ostvaruje na zemljištu na kome se jedinica proizvoda proizvodi uz manje troškove proizvodnje (sp + pl). monopolsku rentu mogu prisvojiti vlasnici onih zemljišnih parcela na kojima uspevaju neki retki proizvodi, oni proizvodi za koje se zahtevaju posebni klimatsko - zemljišni uslovi = monopolski ekstraprofit u poljoprivrednoj proizvodnji. Renta koju ostvaruju svi vlasnici zemljišta, koje se koristi u privredne svrhe, naziva se apsolutna renta. Ona je ekonomska realizacija prava svojine na delu zemljine površine bez obzira na kvalitet, ali pod uslovom da se zemljište koristi u privredne svrhe. Postoje 2 razloga za obrazovanje ove rente:

- 1) niži organski sastav kapitala u poljoprivredi u odnosu na industriju, i
- 2) monopol privatnog vlasništva na delu zemljine površine.

85. CENA POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA.

Sastoji se iz utrošenog postojanog i promenljivog kapitala (sp + pl), prosečnog profita (ppf) i apsolutne rente (ar):

$$cpp = sp + pl + ppf + ar$$

Poljoprivredni proizvodi skuplji su i za iznos ar, jer je ar suvišak iznad cene proizvodnje kao normalne cene. Diferencijalna renta (dr) ne ulazi u formulu za izračunavanje cpp jer se ona nalazi u nižim troškovima proizvodnje (sp+pl) po jedinici proizvoda na parcelama zemljišta koje su plodnije i bliže tržištu.

86. CENA ZEMLJE.

U sistemu privatne svojine zemlja se kupuje i prodaje. U sitnoj robnoj proizvodnji zemlja se kupuje kao osnovno sredstvo za rad i osnovni predmet rada na kome je sam vlasnik angažovan kao proizvođač. U kapitalističkoj proizvodnji zemlja se kupuje kao izvor za prisvajanje rente. Prilikom utvrđivanja cene zemlje vrši se kapitalisanje prihoda (pretvaranje prihoda u kapital koji donosi kamatu kao svoj "normalan" prihod. Pri određivanju cene zemlje polazi se od zemljišne rente jer je kupoprodaja zemlje u suštini kupovina i prodaja prava na rentu koju određeno zemljište donosi vlasniku. Cena zemlje se izračunava tako što se godišnja renta (r) sa zemljišne parcele koja se prodaje podeli sa veličinom kamatne stope (p') i pomnoži sa 100. Godišnja renta sa određene poljoprivredne parcela naziva se rental, a on sadrži sve oblike rentekoje to zemljište donosi vlasniku:

$$cz = (r / p') \times 100$$

Cena zemlje zavisi i od ponude i tražnje. Zemlja nema vrednost (nije opredmećeni ljudski rad), ali zato ima upotrebnu vrednost.

87. DRUŠTVENA SVOJINA I ZEMLJIŠNA RENTA.

I sistem društvene svojine nad zemljištem, koje se koristi u privredne svrhe, zadržava uslove za obrazovanje rente. Podruštvljavanje prirodnih uslova proizvodnje ne isključuje način formiranja cena prema graničnim uslovima. Ekstradohodak, kao rezultat eksternih uzroka, društvo ekonomskim instrumentima (porezom iz dohotka) zahvata kao diferencijalnu rentu I za društvene fondove potrošnje i akumulacije. O diferencijalnoj renti II u društvenom preduzeću moglo bi se govoriti kada se povećanje prinosa obezbeđuje angažovanjem sredstava iz društvenih fondova za navodnjavanja, odvodnjavanja, kultivaciju zemljišta..., što je sa gledišta svakog pojedinačnog preduzeća eksterni uzrok. Ovaj prihod postaje prihod za društvene fondove akumulacije i potrošnje. Apsolutna renta je i ovde prihod vlasnika, ali društveni vlasnik do nje dolazi instrumentima poreskog sistema.

88. OBRT TRGOVAČKOG KAPITALA

Trgovačka preduzeća se uključuju u proces kružnog kretanja u trenutku kada činioci proizvodnje iz proizvodnog oblika (p) pređu u robni obli (r1). Njihov se posao sastoji u prodaji ove robe potrošačima. Ona za određenu sumu novca (n) kupuju robu od proizvodnih preduzeća (r) i tu robu prodaju za uvećanu sumu novca (n1). To je kružni tok novčanih sredstava (trgovačkog kapitala) n - r - n1. Ova uvećana suma novca n1 jednaka je onoj sumi n1 koja se javlja na kraju svakog kružnog toka proizvodnje. Proizvodno preduzeće prodaje trgovačkom robu ispod tržišne cene, a trgovačko, potrošačima po tržišnoj ceni. Razlika između nabavne (n) i prodajne cene (n1) naziva se rabat ili marža (izvor zarade za trgovačko preduzeće)

89. TROŠKOVI PROMETA ROBE.

Trgovačko preduzeće u poslovima kupovine i prodaje robe, transportovanja i čuvanja robe ima izdatke koji se nazivaju troškovi prometa, i ima ih tri vrste:

1) Čisti prometni troškovi - sumo koja je potrebna za plaćanje izdataka oko kupoprodaje robe; ovi troškovi nisu proizvodni, moraju se nadoknaditi iz razlike između nabavne i prodajne cene proizvoda. Deo razlike sadrži čiste

prometne troškove koji se trgovcu vraćaju sa svakim obrtom kapitala, a ostatak razlike u ceni žini profit trgovačkog preduzeća. Rabat (marža) je popust u ceni koji proizvođač odobrava trgovcu.

2) Transportni troškovi - prevoz roba iz mesta njihove proizvodnje u mesta njihove potrošnje (izdaci za utrošak transportnih sredstava i za radnu snagu koja se bavi poslovima prevoza robe). Oni su proizvodni deo prometnih troškova zato što je rad angažovan u ovom poslu proizvođen, rad koji stvara vrednost. Transport je produžena proizvodnja, pa zato potrošač mora da prizna preko povećane cene taj utrošak rada i sredstava.

3) Troškovi čuvanja robe - troškovi koji su učinjeni za očuvanje upotrebne vrednosti roba. I ovi troškovi su proizvodni, i oni čine produženu proizvodnju mada se u ovom produžetku ne stvara nikakva nova upotrebna vrednost, ali se održava postojeća.

90. KRUŽNO KRETANJE BANKARSKOG KAPITALA.

Novčana sredstva banaka pojavljuju se na početku kružnog kretanja kapitala ($n - r \dots p \dots r1 - n1$) tako što proizvodna preduzeća pozajmljuju deo novca (n) uz obavezu da taj novac vrate u određenom roku uvećan za ugovorenu cenu upotrebe (kamatu) tj. $n - n1$. Ova jednostavna formula kružnog kretanja novčanih sredstava banaka, gde novac stvara novac, sadrži u sebi celokupan tok proizvodnje i prometa i pokazuje da uvećanje novčanih sredstava banaka potiče iz proizvodnje, a preko prometa:

- 1) banka pozajmljuje novac (n) proizvodnom preduzeću;
- 2) proizvodno preduzeće taj novac ulaže u kupovinu potrebnih roba (r) za proces proizvodnje (p) u kome se proizvodi ne samo nova roba, nova upotrebna vrednost ($r1$) već i višak vrednosti koji je sadržan u tim robama; ta veća vrednost pokazuje se kao uvećana suma novca ($n1$) u odnosu na uloženu (n);
- 3) iz te uvećane sume novca, vraća se zajam banci, zajam sa kamatom.

n može biti jednako n , ali obično nije, ali $n1$ nikad ne može biti jednako $n1$ jer preduzeće ne bi ostvarilo nikakav profit.

91. BANKARSKI KAPITAL I KAMATA.

Pojam bankarskog kapitala vezan je za novčana sredstva banaka u svom obliku društvene proizvodnje u kome novac figurira kao kapital (to je kapital zato što njihovom vlasniku omogućuje ostvarenje dobiti posredstvom kamate kao cene za ustupanje novca na korišćenje). Pre kapitalizma bankarski se kapital javlja kao zelenaški. U savremenim privredama bankarski kapital gubi svoj samostalan položaj u društvenoj reprodukciji i postaje samo osamostaljeni deo industrijskog kapitala. Bankarska preduzeća raspolazu većim kapitalom nego što je njihov vlastiti. Kamata je cena upotrebne vrednosti novca (dohodak vlasnika koji upotrebnu vrednost novca ustupa drugima na privremeno korišćenje). Veća je kamata nasredstva koja banka pozajmljuje (aktivna kamata) od one koja se poverava banci (pasivna kamata). Kamata, kao cena upotrebne vrednosti novca izračunava se u procentu, kao kamatna stopa (p'), koja je odnos između kamate (i) i pozajmljene novčane sume (n) izražen u procentu. Računa se za vreme od jedne godine:

$$p' = i / k$$

Visina kamatne stope zavisi od 2 faktora:

- 1) Visina prosečne stope dobiti - kamatna stopa mora biti ispod nivoa prosečne stope dobiti ($do' > p' > 0$);
- 2) Odnosa ponude i tražnje.

Ako preduzeća koriste pozajmljeni kapital, onda ostvaruju samo deo dobiti koji se naziva preduzetnička dobit.

Drugi deo dobiti pripada bankama kao kamata.

92. OSNOVNI TROŠKOVI BANAKA I TROŠKOVI BANAKA UOPŠTE.

Troškovi u bankarstvu su izdaci koji su potrebni za obavljanje poslova oko prikupljanja, čuvanja i davanja novca korisnicima. Čisti prometni troškovi banke su amortizacija zgrade i opreme, razni izdaci i troškovi plata radnika zaposlenih u banci. Pasivna kamata - kamata koju banka isplaćuje svojim poveriocima (oročena novčana sredstva - kamata veća)

93. TRŽIŠNA VREDNOST DEONICA.

Na berzi se deonice prodaju po tržišnoj ceni. Ova cena zavisi od dividende, koju deonica donosi godišnje, i od kamatne stope po kojoj banke isplaćuju štedišama kamatu. Reč je o prosečnoj kamatnoj stopi. Prema tome je tržišna cena deonica kapitalisani prihod koji se od te deonice može godišnje ostvariti. Kapitalisati određeni prihod znači pretvoriti ga u kapital, u onu veličinu kapitala koja bi po važećoj kamatnoj stopi donela vlasniku isti prihod od banke, kao i prihod koji ima od DD-a ili nekog drugog posla. Prihod se kapitališe tako što se godišnji prihod (u ovom slučaju dividenda, d) množi sa 100 i deli sa p' (prosečnom kamatnom stopom:

$$k = (d \times 100) / p'$$

Račun o veličini tržišne cene deonice može se izvesti i tako što se nominalna vrednost deonice pomnoži dividendnom stopom i podeli kamatnom stopom:

$$tc = (vr \times d') / p'$$

Tržišna cena deonica obrazuje se na berzi zavisno ne samo od dividende i kamate već i od ponude i tražnje.

94. CENA DEONICA.

Ona predstavlja nominalnu vrednost deonice. To je deo kapitala DD-a koji je prilikom njegovog osnivanja određen kao jedinica uloga pojedinca. Razlika između kamate i dividende povlači razliku između nominalne i tržišne cene deonica. Kada deonica počne da donosi određenu dividendu (preduzeće počne bolje da posluje) njena cena na berzi skače, ali to je tržišna, a ne nominalna vrednost, koja je napisana na menici.

95. ŠPEKULISANJE HARTIJAMA OD VREDNOSTI.

Na razlici između kamatne i dividendne stope zasniva se špekulacija hartijama od vrednosti. Ona se sastoji u kupovini deonica po nižoj ceni da bi se u pogodnom trenutku prodale po višoj ceni. Špekulanti moraju dobro da poznaju stanje na berzi i da raspolažu valjanim podacima o poslovanju DD-a čije deonice prodaju po sadašnjoj višoj ceni, očekujući pad njihove cene u skorij budućnosti. Nekad se služe lažnim informacijama.

96. FIKTIVNI KAPITAL.

Kupovina i prodaja deonica imaju svoj samostalni tok koji ni na koji način ne pogađa poslovanje DD-a. zato se kapital sadržan u deonicama, kao hartijama koje daju određena prava u raspodeli, zove računski (fiktivni) kapital. Pored ovog postoji stvarni kapital DD-a (kapital kojim DD raspolaže, a dobija se prodajom deonica; kapital koji se koristi u proizvodnji i prometu)

97. OSNIVAČKA DOBIT.

Zarada koju ostvaruje osnivač DD-a. Prodajom deonica DD-a u osnivanju osnivač zarađuje na razlici između dividende, koja se očekuje da će se ostvariti poslovanjem tog novog DD-a i kamatne stope. Za preduzeća koja već posluju, a kojima je potreban dodatni kapital, nove deonice se prodaju po tržišnoj ceni, pa razlika između tržišne i nominalne vrednosti predstavlja osnivačku dobit.

98. INVESTICIONI UČINAK. KAPITALNI KOEFICIJENT.

Pod investicionim učinkom podrazumeva se prirast proizvodnje (Δp) koji nastaje od upotrebe dodatnog kapitala (Δk). Kako je prirast kapitala jednak investiciji $\Delta k = i$ onda je investicioni učinak jednak:

$$\Delta p / \Delta k = \Delta p / i$$

Investicioni učinak pokazuje povećanje proizvodnje koje nastaje povećavanjem kapitala. Treba razlikovati očekivani (planirani) od stvarnog investicionog učinka. Investicioni učinak često se koristi u recipročnom obliku i tada se naziva kapitalni koeficijent (intenzivnost kapitala), koji može biti:

- 1) Prosečni (k / p) - pokazuje koliko je korišćeno jedinica kapitala (k) za ostvarenje jedinice vrednosti proizvodnje (p) u posmatranoj godini.
- 2) Granični ($i / \Delta p$) - pokazuje koliko dodatnih jedinica kapitala treba investirati za prirast vrednosti jedinica proizvodnje.

Oba kapitalna koeficijenta mogu se izraziti i kao neto koeficijenti. Oni se od bruto koeficijenata razlikuju po tome što se umesto ostvarene proizvodnje (p), odnosno prirasta proizvodnje (Δp) računa ostvareni neto proizvod (prirast neto proizvoda) preduzeća.

99. ORGANSKI SASTAV KAPITALA.

Svodi se na odnos materijalnog i subjektivnog činioca proizvodnje, sp/rs , i to tako što se ovi činioci izražavaju po njihovim vrednostima. Kada se vrednost korišćenih sredstava za proizvodnju stavi u odnos prema vrednosti radne snage, dobija se vrednosni sastav kapitala (pokazatelj veličine postojanog prema veličini promenljivog dela predujmljenog kapitala). Odnos između veličine sp prema broju zaposlenih radnika naziva se tehnički sastav kapitala. Organski sastav kapitala obuhvata i vrednosni i tehnički sastav kapitala. Organski sastav dodatnog kapitala je viši od organskog sastava kapitala koji se već koristi:

$$\Delta sp : \Delta pl > sp : pl$$

Ekonomski razlog za povećanje organskog sastava kapitala sadržan je u očekivanju da će preduzeće primenom nove tehnike povećati investicioni učinak, a sa njime i dobit prema ukupnom predujmljenom kapitalu.

Organski sastav kapitala = tehnički (masa sp / broj rs) + vrednosni (vrednost sp / vrednost rs)

100. EKONOMSKI MEHANIZAM ZA PROŠIRIVANJE PROIZVODNJE (preduzetnička dobit).

Nova sredstva za rad i nove proizvodne i organizacione metode omogućavaju porast produktivnosti rada i pojeftinjavanje proizvoda. U opredeljenju za primenu nove tehnike preduzeće ima u vidu 2 računa:

1. Da se utvrdi da li se primenom nove tehnike povećava ekonomičnost preduzeća. Preduzeće ostvaruje ekonomičniju proizvodnju onda kada je primenom nove tehnike u mogućnosti da ponudi svoje proizvode po ceni nižoj nego što je prosečna cena u toj grani proizvodnje, a da prodajom po toj ceni ne pogoršava svoj ekonomski položaj.

*Promena organskog sastava kapitala i smanjivanje vrednosti proizvoda:
vr - stepen ekonomije rada
 sp/pl - organski sastav kapitala*

2. Da se utvrdi da li se primenom nove tehnike povećava dobit ili ne. Prodajom robe po tržišnoj ceni koja je iznad individualne vrednosti, preduzeće pored prosečne dobiti ostvaruje i ekstraprofit.

Oba izložena načina posmatranja primene nove tehnike pokazuju da su ekonomičnost i rentabilnost proizvodnje dve strane iste medalje.

101. TROŠKOVI PROIZVODNJE U SLUČAJU KONSTANTNIH I OPADAJUĆIH TROŠKOVA.

Troškovi proizvodnje po jedinici vremena mogu biti konstantni, opadajući i rastući:

Konstantni troškovi proizvodnje - kad se proširivanje proizvodnje čini dodavanjem istih činilaca proizvodnje, onda u pogledu troškova proizvodnje imamo slučaj konstantnih troškova koje prati i ravnomeran porast proizvodnje. Stopa dobiti ostaje nepromenjena pod uslovom da i cene ostanu nepromenjene. Sa porastom prinosa raste samo masa dobiti.

Opadajući troškovi proizvodnje - nastaju iz ušteta koje su posledica masovne proizvodnje, odnosno ekonomije velikog obima, kojom se smanjuju troškovi proizvodnje po jedinici proizvoda. Treba razlikovati fiksne od varijabilnih troškova proizvodnje. Fiksni su oni izdaci koji su definisani ugrađenim proizvodnim kapacitetom pa ih vlasnik mora nadoknaditi u određenoj veličini bez obzira da li je ostvario veći ili manji obim proizvodnje. Troškovi su fiksni samo kada se posmatraju u ukupnoj masi, a ne i po jedinici proizvoda, u kojoj se oni sve više smanjuju ako se uz iste fiksne troškove preduzeća povećava obim proizvodnje. U tome i jeste suština opadajućih troškova, koji nastaju sa ekonomijom velikog obima. U varijabilne ulaze oni izdaci koji se povećavaju ili smanjuju u ukupnoj masi zavisno od toga da li se obim proizvodnje povećava ili smanjuje a u okviru ugrađenog proizvodnog kapaciteta. Mogu se u ukupnoj masi povećavati dotle dok se ne prilagode fiksnim troškovima (ugrađenom proizvodnom kapacitetu). Ako su najmanji troškovi po jedinici proizvoda, onda je za preduzeće i najveća dobit po jedinici proizvoda.

102.RASTUĆI TROŠKOVI PROIZVODNJE.

Nastaju iz zakona o opadajućim prinostima. Ovaj ekonomski zakon ima za posledicu da povećanje ulaganja kapitala u neki posao ne donosi i srazmeran porast proizvodnje od tog ulaganja, već manje od toga. Dodatni kapital može imati za rezultat manji prinos nego što je prinos kapitala koji je već u funkciji. U tom slučaju troškovi po jedinici proizvoda rastu.

103.ZAKON O OPADAJUĆIM PRINOSIMA I RASTUĆIM TROŠKOVIMA PROIZVODNJE.

Prvi primer - jedan činilac proizvodnje je po obimu fiksna, a ostali su varijabilni. U poljoprivrednoj proizvodnji zemlja je fiksna činilac po obimu. Na određenoj tački prirasta kapitala (Δk) prirast proizvodnje (Δp), koji nastaje iz tih dodatnih ulaganja, postaje sve manji i manji. Postoje faktori koji usporavaju njegovo delovanje (primena odgovarajućih agrotehničkih mera kojima se povećava prinos)

Drugi primer - ni jedan činilac proizvodnje nije po obimu fiksna. Nove metode i tehnike omogućuju ostvarivanje ekstradohotka, ali su skuplje u odnosu na tradicionalne. Pa se u privrednoj praksi dešava da prirast kapitala ima za rezultat sve manji efekat. Ako se u razvoju preduzeća, u njegovoj proširenoj reprodukciji, primenom nove tehnike i tehnoloških metoda ne može povećati obim proizvodnje, a prema tome ni masa dobiti, onda za preduzeće u pogledu primene te tehnike nastaje tačka zasićenosti:

$$\Delta p = 0 \text{ za } \Delta p / p \quad \uparrow$$

Porast organskog sastava iznad određenog nivoa može imati efekte koji nisu na strani produktivnosti i profitabilnosti preduzeća, ali mogu biti na strani zaštite životne i radne sredine, na strani racionalnijeg korišćenja prirodnog bogatstva..., što znači da može proizvoditi efekte koji su od šireg značaja nego što je to interes preduzeća.

*Opadaju}i
prinos
prema
prirastu
kapitala:*

*Porast
organskog
sastava
kapitala do
ta~ke
zasi}enosti:*

104.OGRANIČENA KONKURENCIJA (MONOPOLISTIČKA KOMPANIJA)

Ograničena konkurencija se javlja kao tržišna situacija gde postoji veliki broj proizvođača od kojih svako pojedinačno ima samo mali udeo na tržištu i koji proizvede diferencirane proizvode (polipol). Takođe, predstavlja i tržišno stanje kome nedostaje jedna ili više pretpostavki slobodne konkurencije.

105.STOPA POTROŠNJE, STOPA AKUMULACIJE /NETO NACIONALNI DOHODAK

Nacionalni dohodak je nova vrednost stvorena radom radnika date privrede. Delovi nacionalnog dohotka su potrošnja (Pt) i akumulacija tj. štednja (A).

$$ND = Pt + A$$

Odnos društvene potrošnje prema nacionalnom dohotku je stopa društvene potrošnje (Pt').

$$Pt' = Pt / ND - \text{pokazuje koji se deo ND-a troši.}$$

Odnos društvene akumulacije prema ND-u je stopa društvene akumulacije (A').

$$A' = A / ND - \text{pokazuje koji se deo ND-a akumulira.}$$

Potrošnja i akumulacija su dve komplementarne veličine. Ako se jedna povećava, druga se smanjuje. Obično se računaju za vreme od godinu dana.

Kriva

Kriva akumulacije

106. POTROŠNJA + INVESTICIJE NA NACIONALNI DOHODAK (ukupna potrošnja i kako ona utiče na nacionalni dohodak).

Za određivanje veličine ND-a koristi se presek krive potrošnje i investicija sa linijom 45. Kriva potrošnje i investicija jeste kriva ukupnih izdataka. To su dve vrste izdataka: prvo, izdaci za potrošačka dobra (sredstva za potrošnju) i drugo, izdaci za investiciona dobra (sredstva za proizvodnju).

*Kako potrošnja +
investicije
određuju nacionalni
dohodak*

107. INVESTICIJE I NACIONALNI DOHODAK.

Linija investicija (II) je veličina koju su privredni subjekti spremni da investiraju. Ona je ucrtana paralelno sa horizontalnom osom dijagrama, kao konstantna veličina, iako je ona u suštini promenljiva veličina. Kao investitori javljaju se pojedinci i preduzeća, a danas je i država u velikoj meri investitor. Vidi grafik akumulacije i investicija u pitanju 107.

108. KRIVA AKUMULACIJE I INVESTICIJA.

Na dijagramu krive akumulacije, paralelno sa horizontalnom osom dijagrama ucrtana se linija investicija (II). U preseku krive akumulacije (AA) i linije investicija je veličina nacionalnog dohotka (ND). U uravnoteženoj privredi akumulacija i neto investicije su jednake veličine $A=I$ i to u dva slučaja:

- 1) $A>I$ - onda veća akumulacija znači manju potrošnju, a manja potrošnja manju tražnju, što dovodi do opadanja obima proizvodnje => povećanje zaliha;
- 2) $A<I$ - onda manja akumulacija znači veću potrošnju, a veća potrošnja znači veću tražnju, što dovodi do povećavanja obima proizvodnje => smanjivanje zaliha.

*Kako akumulacija i
investicije
određuju nacionalni
dohodak*

109. NEZAPOSLENOST I DEFLACIONI "GEP" (JAZ). PUNA ZAPOSLENOST I INFLACIONI "GEP" (JAZ).

Treba imati u vidu da ravnotežni nivo ND-a nije istovremeno i njegov optimalni, tj. najviši nivo na kome se postiže potpuna angažovanost svih faktora proizvodnje u jednoj privredi. Najpoželjniji nivo nacionalnog dohotka bio bi u preseku krive štednje i linije investicije sa linijom pune zaposlenosti, odnosno u preseku krive potrošnje i linije 45 sa linijom pune zaposlenosti. U ravnotežnoj tački R gde veličina ND-a iznosi OM, investicije su niske, odnosno, znatno niže od štednje na nivou pune zaposlenosti. U tom slučaju, postoji nezaposlenost faktora proizvodnje, pa se javlja deflacioni gep. Koji predstavlja razliku između nivoa postojećih investicija i nivoa štednje (akumulacije) pune zaposlenosti (odstojanje DgR'). Deflacioni gep se očitava na liniji pune zaposlenosti ZZ, a dovodi do multiplikatorskog efekta, što znači da dolazi do većeg pada proizvodnje i zaposlenosti nego što je obim deflacionog gega.

Inflacioni gep se javlja kada investicije pokazuju tendenciju da budu veće nego štednja (akumulacija) na nivou pune zaposlenosti. Takođe se očitava na liniji pune zaposlenosti. Sve dok postoji, cene će da rastu, zato su radi eliminisanja inflacionog gega (inflacije tražnje) neophodne odgovarajuće mere ekonomske politike. I nezaposlenost, i inflacija su vrlo ozbiljni ekonomski problemi savremene privrede, zato je merama ekonomske politike neophodno suzbijanje i deflacionog i inflacionog gega, a u cilju poklapanja investicija sa štednjom na nivou pune zaposlenosti.

110. TEORIJA KRIZE.

Teorija sunčanih pega - do periodičnosti privrednih kriza dolazi zbog periodičnosti sunčanih pega u razmaku od 11 do 13 godina što se javlja uzrokom bogatije (siromašnije) žetve, višeg (nižeg) nivoa privredne aktivnosti...

Psihološka teorija - iz psiholoških razloga; u određenim fazama razvoja privrede stanovništvo je podložno pesimističkim ili optimističkim očekivanjima.

Inovaciona teorija - kao posledica cikličnosti u otkrivanju i primeni tehničkih pronalazaka.

Teorija preteranih investicija - zbog preteranih investicija (većih od normalne akumulacije).

Teorija nedovoljne potrošnje - u raspodeli ND-a suviše pripada bogatom i štedljivom delu stanovništva pa usled toga dolazi do otežane prodaje potrošnih dobara i do krize hiperprodukcije.

Teorija preterane potrošnje - zbog preterane potrošnje koja dovodi do nedovoljne akumulacije za nove investicije pa nastaje kriza hipoprodukcije.

Teorije planske nediscipline (nepoštovanje društvenih dogovora) društvena preduzeća ne poštuju planske obaveze pa dolazi do nedovoljne proizvodnje u odnosu na tražnju.

111. KRIZA AKUMULACIJE I POTROŠNJE.

Neposredni uzrok krize je povezan sa akumulacijom kapitala i potrošnjom koja prati tu akumulaciju. Proširena društvena reprodukcija ima određene međuzavisnosti:

- 1) Proširivanje proizvodnje u odeljku II zavisi od akumulacije kapitala u odeljku I;
- 2) Proširivanje proizvodnje u odeljku II vrši se sa očekivanjem da će potrošači moći da kupe dodatna sredstva potrošnje;
- 3) Odeljak I ne može proširiti svoju proizvodnju, koja je namenjena odeljku II, ako odeljak II ne zahteva dodatna sredstva za proizvodnju.

112. KRIZA HIPERPRODUKCIJE (kapitalizam).

U kapitalističkom načinu proizvodnje krize se pojavljuju u obliku hiperprodukcije. To znači da privreda ulazi u krizu usled preterane proizvodnje tj. usled veće proizvodnje nego što bi se moglo prodati za potrebe proizvodne i neproizvodne potrošnje. Proizvodnja je veća od efektivne tražnje. Kriza nastaje tako što vlasnici kapitala, u stalnoj težnji da maksimiziraju višak vrednosti, vrše prenapregnutu akumulaciju kapitala. To je akumulacija veća od normalnog nivoa. Ovaj prenapregnuti obim akumulacije vrši se na račun plata radnika, a ne na račun fonda potrošnje vlasnika kapitala. Normalna (ravnotežna) akumulacija je onaj obim akumulacije kojim se obezbeđuje razvoj svih grana proizvodnje u skladu sa tehničkim progresom i porastom društvenih potreba. * Lanac međuzavisnih veza i privreda za kratko vreme pada u stanje velike nezaposlenosti i veoma smanjenog obima proizvodnje. To stanje privrede naziva se kriza hiperprodukcije.

113.4 FAZE U CIKLIČNOM KRETANJU PRIVREDE.

- 1) Kriza hiperprodukcije - faza u cikličnom kretanju koju obeležava nagli pad proizvodnje zbog otežane prodaje i velikih količina roba koje stoje na zalihama, povećana nezaposlenost, opadanje plata zaposlenih, smanjivanje zarada od kapitala i naglo povećavanje kamatnih stopa na kredite.
- 2) Depresija - stanje smanjene privredne aktivnosti; posledica krize. U ovoj fazi se privreda stabilizuje na niskom nivou proizvodnje i zaposlenosti.
- 3) Oživljavanje privrede je podstaknuto stabilizovanjem privrede na niskim cenama činilaca proizvodnje. Lanac uzročno - posledičnih veza sad deluje u obrnutom pravcu tako da privreda postepeno ulazi u stanje prosperiteta.
- 4) Prosperitet - karakteriše je visoka stopa razvoja privrede. Cene proizvoda se povećavaju zbog povećane tražnje i sredstava za proizvodnju i potrošnih dobara.

Vreme od ispoljavanja krize hiperprodukcije, do nove krize, preko perioda depresije, oživljavanja i prosperiteta naziva se privredniciklus. Zato za kapitalističku privredu kažemo da se razvija ciklično. Stanje smanjene privredne aktivnosti naziva se recesija. Najdublja kriza u istoriji kapitalizma je Velika ekonomska kriza (1929-1933), koja je stvorila ekonomski i politički jake razloge za pojačanu intervenciju države u privredne poslove, koja je dovela do anticikličnih mera kojima se ublažava ispoljavanje ciklusa na klasičan način.

114. KRIZA HIPOPRODUKCIJE (socijalizam).

Čim je otežana mobilnost kapitala, a u sistem nije ugrađen odgovarajući mehanizam za formiranje i pokretljivost akumulacije prema propulzivnijim granama proizvodnje, nastaje minimiziranje akumulacije u korist porasta potrošnje zaposlenih. U uslovima privredne neravnoteže velike su razlike u platama za isti rad => veoma izražen proces ujednačavanja plata, ali ne preko stabilizovanja privredne strukture, što i nije stvar osamostaljenih preduzeća, već preko raspodele na štetu akumulacije. => Proizvodnja se smanjuje ili sporije raste, potrošnja se povećava

i raste brže od proizvodnje. To je kriza hipoprodukcije (nedovoljne proizvodnje u odnosu na potrošnju). Posledice mogu biti opadanje potrošnje iz godine u godinu, povećavanje nezaposlenosti i socijalnih razlika jer kriza ne pogađa sve slojeve stanovništva podjednako. Krajnji cilj proizvodnje radnika samoupravnih preduzeća je porast plata, na štetu porasta proizvodnje. Dva načina izlaza iz krize preko povećanja akumulacije:

- 1) smanjivanje broja zaposlenih (tehnološki višak)
- 2) smanjivanje plata svih zaposlenih (pravednije)

115.KONCENTRACIJA I CENTRALIZACIJA KAPITALA.

Od promena koje se dešavaju na strani kapitala treba posebno odvojiti koncentraciju i centralizaciju kapitala. Koncentracija je uvećavanje kapitala pretvaranjem dela viška vrednosti u kapital (akumulacija kapitala). Centralizacija je uvećavanje kapitala ukidanjem samostalnosti već obrazovanih kapitala tako što se od više manjih, obrazuje manji broj većih, krupnijih kapitala. Obe ove promene potiču iz opšteg zakona akumulacije kapitala. Ekonomske posledice centralizacije kapitala sastoje se u sužavanju prostora za konkurenciju što se odvija u 3 pravca:

1. Sužavanje ili potpuno ukidanje konkurencije u okviru privredne grane jer se proizvodnjom u okviru privredne grane bavi manji broj krupnih ili samo jedan krupni proizvođač, monopolista.
2. Sužavanje ili potpuno ukidanje konkurencije između različitih grana proizvodnje.
3. Sužavanje konkurencije na svetskom tržištu.

116.FINANSIJSKI KAPITAL I MULTINACIONALNE KOMPANIJE.

Proces centralizacije kapitala teče ne samo u oblasti industrije, već i u oblasti trgovine i bankarstva. Sjedinjeni kapital iz industrije i banaka naziva se finansijski kapital, a sjedinjava se tako što banka veže za sebe industrijsko preduzeće velikim dugoročnim kreditima, banke osnuju sopstvena industrijska preduzeća ili što moćne monopolističke organizacije iz industrije obrazuju sopstvene banke. Multinacionalne kompanije (korporacije) su savremeni oblik organizovanja preduzeća u krupne monopole koji prerastaju granice jedne države, obrazuju se kapitalima iz različitih država, deluju na području tih država i van njih, držeći pod svojom kontrolom proizvodnju i promet određenih vrsta proizvoda.

117.IZVOZ KAPITALA.

Izvoz kapitala iz jedne u drugu državu je ulaganje kapitala u razvoj privrede neke druge zemlje. Postoje dva oblika: investicioni (postoji onda kada se radi o neposrednom učešću u privrednim aktivnostima neke druge zemlje i to kroz osnivanje samostalnih preduzeća; kupovinu već postojećih; kupovinu i prodaju akcija i obveznica) i kreditni - kamatonosni (javlja se onda kada se vrši kreditiranje stranih preduzeća ili država, pri čemu investitor dobija fiksne kamate od dužnika).

118.EKONOMSKA I TERITORIJALNA PODELA SVETA.

Ekonomska podela sveta je podela svetskog tržišta između krupnih privrednih preduzeća različitih zemalja tako da su izvori sirovina, energije i područje plasmana gotovih proizvoda podeljeni između njih kako jedni drugima ne bi bili konkurencija.

119.PROMENE NA STRANI RADNE SNAGE.

Akumulacija koja se čini uz primenu nove tehnike dovodi do:

a) Opadanja tražnje za radnom snagom (sporiji rast zaposlenih u privredi od rasta kapitala). Vlasnik kapitala u uvođenju novih tehnologija računa troškove u oba slučaja i radnika ostavlja bez posla ako uvede novu tehnologiju koja, po pravilu, zahteva manje radnika. Tako je položaj radnika podređen interesima kapitala. Puna zaposlenost radnika može postojati samo ako je akumulacija takvog obima da i pored primene nove tehnologije, postoji potreba za radnom snagom.

b) Oblici nezaposlenosti. Pod nezaposlenima se podrazumevaju radno sposobni koji nemaju posao. Veći procenat nezaposlenosti je pokazatelj većeg nivoa krize. Postoje 4 oblika nezaposlenosti:

1. Strukturna - nastaje zbog strukturnog nepodudaranja ponude i tražnje.
2. Ciklična - nezaposlenost u periodu krize i depresije kada je potražnja radne snage manja od ponude.
3. Frikcionalna (tekuća) - nastaj usled stalnih manjih promena u ponudi i tražnji (ovde spada i sezonska)
4. Prikrivena - postoji u zanatima u odumiranju i tamo gde je zaposleno više radnika nego što je potrebno (svugde gde su rezultati rada znatno ispod proseka)

120.SEJOV ZAKON TRŽIŠTA I KEJNIZIJSKA REVOLUCIJA.

Sejov zakon tržišta (XIX - 30. godina XX veka). Žan Batist Sej je 1803. U svom delu "Tečaj političke ekonomije" razvio teoriju o nemogućnosti opštih kriza hiperprodukcije u kapitalizmu. Time je stvoren Sejov zakon tržišta po kome svaka ponuda roba i usluga stvara i odgovarajuću tražnju (prodavac jedne vrste robe, javlja se kao kupac druge) => ukupna ponuda ne može biti veća od ukupne tražnje => ne može doći do krize hiperprodukcije. Ovo nepodudaranje moguće je samo u nekim sektorima, ali se to nadoknađuje u drugim. Tada još nije došlo do prve krize hiperprodukcije.

Kejnizijanska revolucija. Džon M. Kejnz je u delu "Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca" osporio Sejov zakon tržišta 1936. On je zaključio da su krize hiperprodukcije potrebne u cilju održavanja potrebnog nivoa aktivnosti i stvaranja ekonomskih uslova za punu zaposlenost. Kejnz ne traži rešenje u ukidanju privatne svojine i inicijative (kao Marks) već u intervenciji države u privredne poslove. U osnovi Kejnzove analize nalaze se dohotci subjekata proizvodnje, potrošnja tih dohodaka i realna akumulacija (investicije) tj. on hoće da pokaže da se regulisanjem dohotka,

potrošnje i investicija od strane države može obezbediti stabilnost privrede i puna zaposlenost proizvodnih činilaca. Sve ovo se naziva Kejnizijanska revolucija zato što je ova teorija o državnoj intervenciji prokrčila put za iznalaženje rešenja da se kapitalistička privreda stabilizuje na mešovitoj privredi (privreda zasnovana i na kapitalističkoj privatnoj svojini i privatnim motivacijama i na državnoj svojini i na motivacijama koje proističu iz interesa države kao novog ekonomskog subjekta).

121. PRIVREDNE I NEPRIVREDNE INVESTICIJE.

S obzirom na to kako državni organi deluju na obim i strukturu investicija razlikujemo:

1. PRIVREDNE INVESTICIJE

- a) *ROBNE* investicije su takva ulaganja u privredne delatnosti kojima se povećava proizvodnja roba i proizvodnih usluga (ulaganja u proizvodnju oruđa za rad, predmeta rada i sredstava za potrošnju). Država ih ne stimuliše u periodu krize hiperprodukcije, a stimuliše ih u periodu hipoprodukcije.
- b) *NEROBNE* investicije su takva ulaganja u privredne delatnosti pomoću kojih se ne povećava ukupna masa roba u kraćem roku već se stvaraju uslovi za buduću proizvodnju roba (javni radovi i stimulisanje investicija za izgradnju puteva, železnica, hidrocentrala...). One doprinose porastu zaposlenosti i iskorišćavanju raspoloživih proizvodnih kapaciteta, što podstiče privrednu aktivnost i u ostalim sektorima privrede.

2. *NEPRIVREDNE* (potrošne) *INVESTICIJE* su ulaganja u neprivredne delatnosti te zato nemaju za rezultat ni povećanje ukupne ponude roba u datom vremenu ni proširivanje uslova za buduću proizvodnju roba (izgradnja škola, parkova, bolnica, komunalni radovi... - ne dovode do porasta proizvodnje materijalnih dobara)

122. NAČIN NA KOJI SE POVEĆAVA NACIONALNI DOHODAK.

Ako na dijagramu akumulacije i investicija kao odrednica nacionalnog dohotka dočrtamo liniju koja pokazuje viši nivo investicija (I'), uočava se da se i veličina ND -a povećava sa OM na OM' . Nova veličina ND -a se formira u preseku krive akumulacije (AA) i linije višeg nivoa investiranja (I'). Porast ND -a sa OM na OM' nastaje zato što svaki dinar utrošen za investicije dovodi do dodatnog zapošljavanja, a otuda i do većeg porasta dohotka nego što iznosi veličina investicija. Svaki novi zaposleni stvara novu masu nove vrednosti koja uvećava ND . Broj koji pokazuje uvećanje dohotka kao rezultat određene investicije naziva se multiplikator investicija (recipročna vrednost granične stope akumulacije $GA' = A/D$ tj. $M = I/A/D$) tj. broj kojim treba pomnožiti veličinu investicija da bi se dobila veličina porasta dohotka od te investicije.

*Kako porast
investicija utiče na
porast nacionalnog
dohotka*

123. DELOVANJE DRŽAVNIH IZDATAKA NA NACIONALNI DOHODAK.

Prikupljena sredstva koriste se za državno finansiranje investicija i za povećanje potrošnje stanovništvu. To su državni izdaci (Db). $ND = Pt$ (potrošnja stanovništva) + I (investicije privrednih subjekata iz fondova akumulacije) + Db

*Ukupno trošenje i
porast nacionalnog*

Nova tačka ravnoteže R' formira se u preseku krive $Pt+I+Db$ sa linijom 45 što na horizontalnoj osi dijagrama pokazuje veći obim nacionalnog dohotka OM' . Ne može se trošiti više nego što se proizvodi, ali sve što se proizvede treba potrošiti. Kako proizvodnja i potrošnja povremeno dolaze u raskorak, koji se u krizama razrešava velikim gubicima rada i kapitala, to organizovano društvo nalazi rešenje da manjak na strani tražnje popuni iz unapred formiranih državnih fondova, a da višak na strani tražnje apsorbuje u državne fondove. Pošto se i manjak i višak na strani tražnje izražavaju u novcu, to se u budžetskom deficitu i suficitu nalazi metod uravnoteženja potrošnje i proizvodnje u trajanju privrednog ciklusa.

124. AKTIVNA BUDŽETSKO - PORESKA POLITIKA.

Mere države u cilju regulisanja potrošnje, investicija i zaposlenosti koje se sadrže u tzv. budžetskom deficitu (kada država povećava budžetske rashode u odnosu na budžetske prihode) ili suficitu (povećava budžetske prihode u

odnosu na rashode). U periodu trajanja privrednog ciklusa budžet (novčani predračun države kojim se određuju prihodi i rashodi državnih organa prema unapred određenim namenama; sredstva prikuplja iz poreza i doprinosa, zaduživanjem od preduzeća i građana i pozajmljivanjem od stranih i domaćih banaka). Ova politika naziva se još i politika državnih izdataka, a sastoji se u tome da država štedi kad dobro posluje, da bi tu uštedevinu mogla da troši u periodima kriza. Još jedna od mera koja spada u fiskalnu politiku je zaduživanje države (povećanje unutrašnjih dugova države). Ova politika opstaje zbog ugrađenih ekonomskih stabilizatora: oporezivanje ličnih dohodaka (progresivno; ima za cilj da se lična potrošnja drži u određenim granicama) i profita preduzeća (progresivno; cilj: povećanje budžeta).

125. KREDITNO - MONETARNA POLITIKA.

Monetarna politika je deo kreditne pa se zato obe nazivaju kreditno-monetarna. Merama kreditne politike, proširivanjem ili sužavanjem kredita deluje se na obim investicija i obim angažovanih proizvodnih činilaca, dakle u pravcu koji treba da suzi prostor za ciklično kretanje privrede. Monetarna politika je onaj deo ekonomske politike koji sprovodi država preko svoje centralne banke (njom se reguliše obim novčanog opticaja, smanjivanje ili povećavanje količine novca u prometu radi ostvarivanja planiranih ekonomskih ciljeva). Milton Fridman - tvorac savremene kvantitativne teorije novca i monetarizma - američki ekonomista. Osnova Fridmanovog monetarizma je stabilna i dugoročna monetarna politika. U instrumente monetarne politike ulaze:

- 1) POLITIKA ESKONTNE STOPE - definiše osnovu za kretanje kamatnih stopa na kredite. Eskontna stopa je kamatna stopa po kojoj se eskontuju menice. Eskont menice je prodaja neuspelog potraživanja uz odbitak kamate od dana eskontovanja do dana dospelosti potraživanja. Pri opasnosti od inflacije, eskontna stopa se povećava, a pri opasnosti od recesije se smanjuje.
- 2) SISTEM OBAVEZNIH REZERVI BANAKA - deluje tako što su poslovne banke dužne da određeni procenat svojih novčanih sredstava drže kao rezervu kod centralne banke, što se čini u cilju obezbeđenja kredita za investiranje. Povećanje ili smanjenje obaveznih rezervi vrši se kao kod eskontne stope.
- 3) POLITIKA OTVORENOG TRŽIŠTA (prodaja i kupovina državnih hartija od vrednosti) - mera kojom država preko centralne banke utiče na obim novca u privredi, a preko novca i na nivo privredne aktivnosti. Prodajom obveznica povlači se iz opticaja deo novca i sužava privredna aktivnost, a kupovinom se ubacuje u promet nova količina novca i podstiče privredna aktivnost.

Merama ove politike reguliše se obim novca. Mere kreditne politike države idu u pravcu pojeftinjavanja kredita u vreme depresije i poskupljenja kredita u vreme prosperiteta.

126. POLITIKA DOHODAKA.

Prihodi radnika i vlasnika kapitala delovi su jedne celine, nove vrednosti. Sa smanjivanjem plata, povećavaju se prihodi vlasnika, i obrnuto. Država instrumentima poreske politike svodi profite vlasnika kapitala na meru koju oceni kao normalnu. U istom pravcu se deluje i politikom cena. Plate radnika regulišu se metodama sporazumevanja između radničkih sindikata i udruženja vlasnika kapitala. Osnovna metoda ove politike se svodi na sprečavanje većeg porasta plata nego što iznosi prosečan porast produktivnosti rada u privredi, da bi se sprečio porast cena i očuvao formiran odnos između plata i profita. Jedna od mera kojima se ovo postiže je i progresivno oporezivanje plata (privatno preduzeće neće povećati plate na štetu dobiti). Regulisanje plata prema nivou porasta produktivnosti rada čini se i u cilju sprečavanja inflacije troškova.

127. SISTEM I POLITIKA CENA.

Sistem cena je podsistem privrednog sistema, kojim se određuju osnovna pravila i metodi obrazovanja cena, a deluje pre svega u oblasti primarne raspodele, alokacije proizvodnih činilaca i formiranja izvoza, uvoza i uvozne supstitucije. Sistem primarne raspodele je širi pojam od sistema cena, koji podrazumeva raspoređivanje stvorenog ND-a na proizvođače roba i usluga posredstvom tržišta i cena. Režim cena je užiji pojam od sistema cena, a podrazumeva uspostavljanje relativnih odnosa cena u privredi putem administrativne regulative i državne intervencije. Sistem cena je zaokružen, međusobno povezan i konzistentan skup subjektivnih, institucionalnih, materijalnih i organizacionih elemenata kojima se na dugoročnoj osnovi pomoću objektiviziranih kriterijuma, u okviru objektivnih ekonomskih zakonitosti, kretanja i odnosa cena dovode u sklad s karakterom društveno-ekonomskog sistema i ciljevima privrednog i društvenog razvoja. Politika cena, formulisana kao skup organizovanih aktivnosti države i privrednih subjekata kojima se odgovarajućim instrumentima utiče na opšti nivo cena i relativne odnose cena između proizvoda i usluga, mora se sprovesti u okviru datog sistema cena. Sinonim je kontrole cena, koju čine neposredne i posredne mere. Do neposredne kontrole cena dolazi onda kada država obustavlja njihovo slobodno tržišno formiranje i uglavnom ih administrativno određuje, a glavne skupine tih mera su:

- ODREĐIVANJE MINIMALNIH CENA - u cilju zaštite proizvođača onih proizvoda koji imaju izuzetan značaj za ukupnu društvenu proizvodnju (da ne bi prestale da se proizvode). To su najniže cene ispod kojih se odgovarajući proizvodi ne mogu prodati; na podrazumevaju obavezu otkupa, kao garantovane cene (cena po kojoj je država obavezna da otkupi ponuđene poljoprivredne proizvode)
- ODREĐIVANJE MAKSIMALNIH CENA - u cilju zaštite potrošača sa niskim dohotcima. Javlja se kod proizvoda značajnih za životni standard stanovništva i funkcionisanje privrede kao celine. Predstavlja gornju granicu iznad koje se cene ne mogu podizati.

- ODREĐIVANJE FIKSNIH (ZAMRZNUTIH) CENA - tačno određena i ne može se menjati. Javlja se kod roba za koje država procenjuje da je potrebno eliminisati fluktaciju cena (u energetskim sektorima, elektroprivredi, proizvodnji i preradi nafte, železničkom saobraćaju...)
- OBAVEZA PRIJAVLJIVANJA PROMENE CENA - za povećanje cene potrebno je dobiti dozvolu ili bar obavestiti državne institucije i sačekati da prođe određeni vremenski period, u kom se država može zaštititi od povećanja cena uvozom ili robnim rezervama.

Najznačajniji posredni uticaj na cene se vrši putem mera monetarno-kreditne, budžetske, spoljno-trgovinske politike... Posebno je važna intervencija države u pogledu formiranja visine i strukture relativnih cena, čija se kontrola odvija u dva pravca: nižem ili višem nivou od cena koje bi se formirale slobodnim delovanjem ponude i tražnje. Sniženje cena se ostvaruje: rastom ponude, smanjenjem tražnje ili istovremeno rastom ponude i smanjenjem tražnje, a porast obrnutim merama. Promene na strani ponude se mogu vršiti stimulisanjem uvoza ili izvoza (carinama, premijama, kontigentima, zabranama), državnim intervencijom iz robnih rezervi (povećanjem ili smanjenjem zaliha). Promene na strani tražnje se mogu vršiti povećanjem ili smanjenjem javne potrošnje, kao i racionalisanjem.

Efekti svih mera države zavise od stepena elastičnosti ponude i tražnje, karaktera proizvoda (inferiorna/superiorna dobra), stepena konkurentnosti tržišta...

128. ODREĐIVANJE STOPE AKUMULACIJE.

Stopa akumulacije je odnos akumulacije prema ND-u: $A' = A/ND$, i pokazuje udeo akumulacije u dohotku preduzeća, privredne grane, sektora privrede ili cele privrede. Različite grane proizvodnje izdvajaju akumulaciju po različitim stopama. Dva su bitna razloga za ubrzano nastojanje da se nivo ekonomskog razvoja nerazvijenih zemalja izjednači sa nivoom koji omogućuje savremeni tehnički progres: samo ubrzanom privrednim razvojem može se ostvariti blagostanje koji omogućuje savremena tehnika i organizacija proizvodnje i nerazvijena zemlja se može na svetskom tržištu postepeno oslobađati eksploatacije od strane industrijski razvijenih zemalja. Optimalan odnos između akumulacije i potrošnje definiše stopu akumulacije na onom nivou koji omogućuje i maksimizaciju ND-a i maksimizaciju blagostanja u određenom vremenskom periodu. Ostaje još pitanje vremena za koje se to može ostvariti, koje je kraće kod razvijenijih zemalja. Planiranjem privrede treba ostvariti najpovoljniju stopu privrednog razvoja, privrednu stabilnost i punu zaposlenost. Ekonomskim instrumentima akumulacija se mora preraspodeljivati među granama proizvodnje, i to tako da u svakoj privrednoj grani akumulacija bude jednaka onoj masi investicija, potrebnoj za tu privrednu granu. Na nivou cele privrede akumulacija i ukupne neto investicije su jednake veličine u periodu trajanja jednog privrednog ciklusa. Ako se planira bez poznavanja veličine akumulacije i investicija onda je to ekonomski voluntarizam. Obim ostvarene akumulacije iz tekućeg perioda poslovanja svake grane proizvodnje je veličina koja se saznaje iz završnih računa svedenih po granama proizvodnje, a koji se u savremenoj statističkoj praksi iskazuju u bilansima narodne privrede. Obim potrebne veličine neto investicija po granama proizvodnje treba uvek iznova izračunavati, a taj račun mora uzeti u obzir:

- 1) politiku razvoja - koje razvojne ciljeve društvo teži da ostvari u periodu za koji planira investicije po granama proizvodnje.
- 2) efikasnost investicija - koja se dejstva od učinjenih ulaganja mogu očekivati u pogledu plata i akumulacije.
- 3) opredeljenje za jednu od više mogućnosti investicionih varijanti - s obzirom na razlike u efikasnosti i potrebnoj masi investicija.

Kada se sve ovo uzme u obzir, a polazeći od ukupnog obima akumulacije u privredi, moguće je izračunati koliko je za optimalan razvoj svake grane proizvodnje potrebno investirati iz ukupne mase akumulacije.

129. PORAST NACIONALNOG DOHOTKA.

Stopa porasta ND-a izračunava se kao količnik stope akumulacije (A') i graničnog kapitalnog koeficijenta (K_f): $r = A'/K_f$ ($A' = A/ND$ i $K_f = K/ND$). Stopa akumulacije pokazuje procentualni udeo akumulacije u ND-u koji je društvenim organima planiranja poznat iz analize razvoja prethodnog perioda i iz prognoza budućeg razvoja privrede. Granični kapitalni koeficijent pokazuje odnos između prirasta vrednosti kapitala i ND-a koji se ostvaruje pomoću tog kapitala. Bitnu ulogu u smanjivanju kapitalnog koeficijenta ima organizacija rada na mikro i makroekonomskom nivou. Treba pri tome još jednom naglasiti da se potrebna masa akumulacije za brži razvoj propulzivnijih sektora privrede ne može obezbediti samo povećanjem stope akumulacije u tim sektorima već i prelivanjem akumulacije iz drugih sektora privrede.

130. DIREKTNE INVESTICIJE.

Kamatonosni oblik izvoza je bankarski kapital, a investicioni oblik izvoza kapitala se ispoljava preko portfeljnog sistema (kupovina stranih hartija od vrednosti od strane domaćih deviznih rezidenata; vlasnik kapitala zadržava funkciju svojine, ali ne i funkciju upravljanja) i direktnih investicija (proširenje postojećih i osnivanje novih privrednih organizacija od strane matičnog preduzeća). Kod direktnih investicija se ne izvozi samo kapital, već i tehničko-tehnološki procesi, know-how, organizacija rada..., a vlasnik kapitala zadržava i funkciju svojine i funkciju upravljanja. One sadrže 3 komponente: akcijski kapital, reinvestirane profite i intrakompanijske zajmove. One imaju svoje negativne (dugoročno su negativni za platni bilans zamlje domaćina, dolazi do odlivanja značajnog dela akumulacije kroz transfer profita i kamata u inostranstvo, jednostrani razvitak privrede, neadekvatan raspored domaće akumulacije i tehnološka i ekonomska zavisnost u odnosu na zemlju vlasnika investicija, gubitak političke samostalnosti i ugrožavanje nacionalnog suvereniteta), ali i svoje pozitivne posledice (oživljavanje investicija i brži

privredni rast, zemlje se ne zadužuju u inostranstvu, porast zaposlenosti, povećanje tehničkog sastava proizvodnih činilaca i tehničke opremljenosti rada, porast produktivnosti rada, transfer nove tehnologije i znanja bez kupovine licenci, smanjenje troškova proizvodnje, omogućavanje supstitucije uvoznih proizvoda i olakšavanje uvoza, povećanje budžetskih prihoda...)

131. OBLICI EKONOMSKOG ODLUČIVANJA.

1. Ekonomski liberalizam - potpuno slobodno odlučivanje vlasnika kapitala da svoj kapital upotrebi onako kako odgovara njegovom ekonomskom interesu. Država funkcioniše na principu *laissez faire - laissez passer*.
2. Ograničavanje ekonomskog liberalizma od strane državnih organa - posledica monopolizacije privrede. Država reaguje državnim regulativom u oblasti monopolističkog udruživanja i oštrim poreskim zahvatanjem ekstraprofita za koje država oceni da potiču od monopolskog položaja.
3. Slobodno odlučivanje preduzeća u okviru indikativnog planiranja - preduzeća se ne obavezuju na određeno ponašanje pri donošenju ekonomskih odluka, ali ih ekonomski instrumenti stavljaju u poziciju da je za njih povoljnije ako se ponašaju onako kako je planskim instrumentima unapred određeno.
4. Nivo odlučivanja se prenosi sa organa preduzeća na društvene privredne organe, koji privrednim planom određuju preduzeću šta će i koliko proizvoditi i kome da isporučuje proizvodnju. Ovaj oblik je prisutan u sistemu direktivnog planiranja.

Posetite nas klikom na sajtovima ispod:

[SEMINARSKI RADOVI](#)   [DIPLOMSKI](#)   [MATURSKI RAD](#)
[SEMINARSKI](#)   [DIPLOMSKI RAD](#)   [SEMINARSKI](#)
[ESEJI](#)   [FACEBOOK SEMINARSKI](#)

Uspostavljanjem ovog projekta, zadovoljila se i veoma prisutna potreba za specijalizovanim timom, koji će na studente i omladinu pravovremeno i adekvatno delovati u edukativnom i pozitivno usmeravajućem pravcu, ali i predstavljati efikasnu podršku u pisanju sopstvenih radova
(seminarskih, maturskih, maturlnih, diplomskih, master, magistarskih, doktorskih, eseja
.....)

***TIM VRHUNSKIH PREVODILACA PREVODI ZA VAS SA I NA SLEDEĆE JEZIKE:
ENGLJSKI, FRANCUSKI, ŠPANSKI, NEMAČKI, ITALIJANSKI***